

ŽIVLJENJE IN SVET.

Tedenska priloga „Jutra“

Stev 41

V Ljubljani, dne 22 oktobra 1927

Leto I.

„Južna Srbija, zemlja slave i tuže“.

Petnajstletnica balkanske vojne in najnovejši dogodki v Južni Srbiji so nas napotili, da posvetimo današnjo številko v glavnem tej izmučeni pokrajini, ki jo spletke tuje diplomacije zopet vpletajo v nevarno igro protibalkanske politike. Prebivalstvo te dežele je moralo izprazniti do dna vso grenkobo časov, v katerih se odločujejo važni zgodovinski dogodki. Po velikem trpljenju, kakor ga zapadni narodi ne pomnijo več, se je l. 1912. na tem ozemlju zaključil srednji vek; azijska nadvlada se je morala umakniti preporojeni sili Karadjordjevega Piemonta.

Brž nato pa se je znova zmračilo. Pri Bregačnici so vojaki Ferdinanda Koburškega, eksponenta vsenemške politike na dvoru v Sofiji, napadli srbske zaveznike in oskrnili z bratsko krvjo balkansko zvezo.

Nato so se razvili notranji konflikti med strankarsko upravo in osvobodilno vojsko, nenadoma pa je izbruhnila svetovna vojna in Južna Srbija je postala prizorišče novih strahotnih dogodkov. Po umiku srbske vojske čez Albanijo so zagospodovale na tem ozemlju bolgarske, nemške in avstrijske čete; prebivalstvo je bilo izloženo preganjanju, pustošenju in rekvizicijam. Po večletnem trpljenju je prišla svoboda doli od Soluna, kjer se je držala močna zavezniška fronta.

Po premirju so se začeli konflikti na novih mejah, boji z albanskimi kačaki in »makedonstvujuščimi«; vsa preteklost se je še enkrat zarotila zoper sedanjost in v ozkogledno strankarsko politiko preveč zatopljeni Beograd je bil jedva kos položaju. Danes se je že marsikaj izboljšalo, splošna omikla napreduje od leta do leta, gradijo se železnice, stavijo nove ceste, suše se močvirja in naseljujejo zapuščeni kraji, ki bi lahko prehranili še stotisoče ljudi. Javna varnost se je povečala, razbojništvo je v glavnem zatrto, v mestih cvete trgovina, nastajajo prve industrije, elektrika se napeljuje v hiše in delavnice. Mnogo se je storilo za izboljšanje zdravstvenih razmer; zlasti boj zoper malarijo je pokazal zadovoljive rezultate. Higijenska vzgoja prōdira že na knete. Mlade posvečajo zadostno skrb šolstvu; ljudske šole obiskuje že lepo število dece, nepismenost kaže še vedno visok odstotek, toda v mladi generaciji bo že znatno nižja in v dogledni

dobi utegne biti povsem likvidirana. Številni Turki, ki se niso mogli sprijazniti z novimi razmerami, so se izselili, ostali pa se prilagodujejo prav tako kot Albanci in drugi narodnostni drobci v pisanem makedonskem mozaiku, kjer je več narodov v teku stoletij pustilo svoje betve, da rastejo in se širijo. Napredek je tedaj očiten. Vzlic slabi upravi je Južna Srbija od l. 1919. sem krasno napredovala.

Namesto, da to priznajo, skušajo mednarodni politični spletakarji, ki jih mikajo veliki rudninski zakladi Južne Srbije, prilivati olja nezadovoljnem, katere je vzgojila preteklost. Tako dobiva tako zvano »makedonsko vprašanje«, ki so zanj tekli celi potoki krvi, zopet politično obliko. Marsikomu na Slovenskem ni jasno, v čem je jedro tega »vprašanja«, ki je bilo dokončno rešeno l. 1918. na Kajmakčalanu.

Južna Srbija (v katero spada tudi del Makedonije, t. zv. srbska Makedonija) ni niti zdaleč narodnostno enotno ozemlje. Skoraj polovica prebivalstva ni slovanskega porekla. Omenili smo že, da so to drobci raznih narodov, ki so se za časa več stoletnega turškega gospodstva naselili na teh zgodovinskih tleh, ki jih je nekoč vladal Aleksander Veliki. Tu so Turki, Albanci, Kucovlahi, Grki, španski Židje itd. Noben izmed teh narodov si ne more svojiti oblasti v Makedoniji. Oblast gre Slovanom, ki so zgodovinski in dejanski gospodarji te dežele. Toda zdaj nastopi vprašanje: kaj so ti Slovani: Srbi ali Bolgari?

O tem se pripravajo že več desetletij. Obstoji obsežna literatura o makedonskem vprašanju tako z bolgarskega kakor s srbskega vidika. Vsi sporazumi med obema narodoma so se razbili v glavnem na tej točki; vsa danes obstoječa nasprotja se vrte okoli nje.

Veliki učenjak Jovan Cvijić je dobro označil etnični značaj teh Slovanov. To je ljudska flotantna masa, namreč narod, ki še ni prišel do narodne zavesti. Govori narečja, ki spadajo v skupino narečij od Soče tja do Soluna. Ni v jedru ne bolgarsko in ne srbsko, marveč čisto južnoslovensko ljudstvo. Flotantna, t. j. tekoča masa, ki se mora odločiti na to ali ono stran, tja, kjer se je že izoblikovala narodnost: k Srbom ali Bolgarom.

Tako jezikovne lastnosti kakor narodne šege in navade in narodno blago

(pesmi) pričujejo, da je to ljudstvo znatno bližje srbstvu nego bolgarstvu. Vrh tega biva na tleh, kjer se je v teku zgodovinskih dob sicer ponovno izmenjavala srbska in bolgarska državnost, ki pa so zgodovinsko vendarle izrazito srbska zgodovinska tla, s katerimi se vežejo najslavnejše tradicije srbstva. Stara srbska država je bila nositeljica civilizacije v teh krajih, o čemer pričujejo še danes stari samostani, n. pr. Gračanica, potem prosvetno delo sv. Save, zakonik carja Dušana itd. ter divno narodno pesništvo.

Koncem preteklega stoletja so se začeli Srbi in Bolgari zanimati za to prebivalstvo. Tekmovali so med sabo, kdo bi ga pridobil zase. Dolgi in žamotani so politično - cerkveni boji, ki so jih imeli Srbi z grškim patrijarhatom v Carigradu, ki je često podpiral bolgarsko tezo ter nastavljal bolgarske duhovnike in učitelje. Na ta način so nastali v Makedoniji Bolgari. Nikdar bi se ne bili ti Slovani orientirali na bolgarsko stran, če jih ne bi cerkev vzgajala v tem smislu; tudi turška vlada je dostikrat podprla bolgarsko tezo zoper srbsko. Kasneje so se pridružile temu cerkveno - kulturnemu tekmovanju še komitaške organizacije, ki so bile srbske in bolgarske.

Na ta način se je zanesel narodnostni razkol celo v iste rodbine. Nekatere va-

si so docela srbske, druge v bližini »bolgarske«; oče je prijatelj Bolgarov, sinovi pa so deloma Srbi, deloma »makedonstvujušči«. Takih primerov je veliko in tudi včerajšnji »Makedonci« postanejo lahko jutri Srbi ali narobe. L. 1918. se je ta pravda odločila definitivno v srbsko korist. Kdor hoče zdaj na Balkanu mir, mora to rešitev priznati. Tudi Bolgari so pod Stambolijskim spoznali nujnost take rešitve, vendar pa številni begunci iz Makedonije, ki v politiki še vedno čislajo komitaška sredstva: teror, bombe in puške, neprestano strahujejo javno mnenje in politike ter vzdržujejo fikcijo bolgarske Makedonije. Sicer so med njimi mnenja deljena in so se zaradi tega že ubijali med sabo; nekateri hočejo namreč »neodvisno Makedonijo«, kar pa je še bolj fantastična politična zahteva. To idejo podpirajo iz čisto posebnih interesov tudi nekateri laški in angleški spletkarji. Če ne bi bilo teh intrigantov, bi se bili »makedonstvujušči« počasi vendarle spametovali.

Južnosrbsko vprašanje je za sedaj življensko vprašanje Jugoslavije. Na njem sloni balkanski mir, od njega zavisi sporazum med Bolgarijo in Jugoslavijo, ki naj bi privedel k Veliki Jugoslaviji. Zato ga moramo tudi Slovenci do dobra spoznati. Današnji krajepisni članki v »Življenju in svetu« se bodo v teku leta izpopolnili z drugimi, da bo slika popolnejša.

Dušanovo Skopje.

Medtem ko so obmejne kraje v srbski Makedoniji vznemirili novi izgredi makedonstvujuščih in obrnili pozornost naše in evropske javnosti na ta nemirni balkanski kot, se je pripravljalo staro mesto Dušana Silnega — carsko Skopje — na proslavo radostnega dogodka. Mimilo je petnajst let, kar so vkorakale v to mesto srbske čete in prinesle historično vest, da je Kosovo maščevano. Pred 15. leti smo torej poslušali glasove o Skoplju. Vpletali so se med napeve »Bože pravde«, »Onam' onamo« in »Šumi Marica«. Bila je to radostna simfonija, ki nam je vzbujala rožnate upe in trdno vero v bodočnost. Balkansko vprašanje je postajalo naše vprašanje...

Pred 15. leti smo sanjarili o Dušanovem mestu, ki se je po dolgih stoletjih vrnilo v posest naroda, ki je ne-

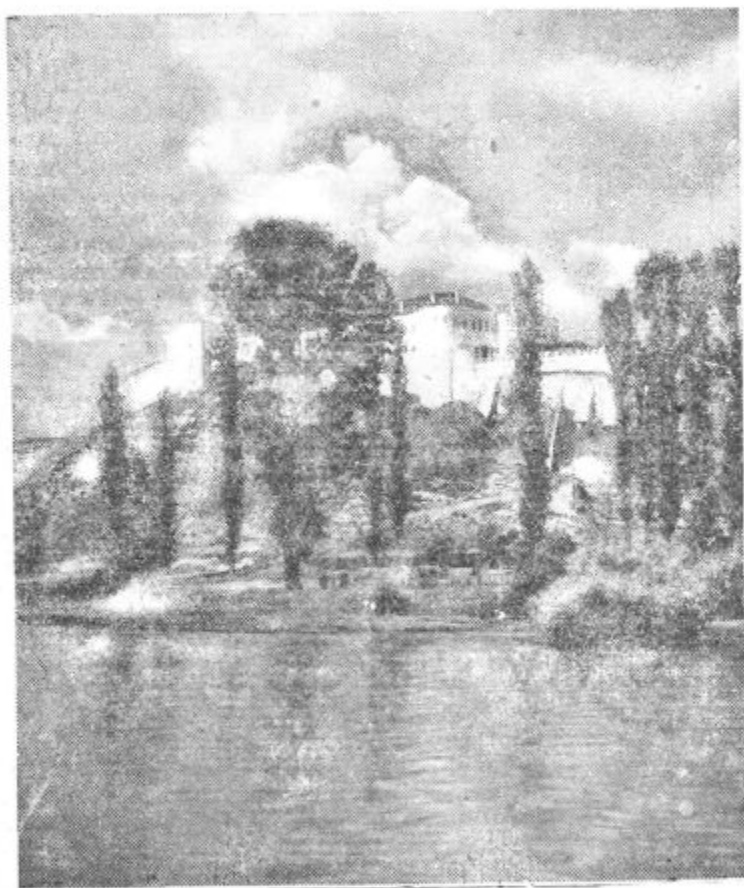
koč v njem nastanil svoje vladarje, nositelje slovansko - bizantske civilizacije na Balkanu. Vardar se je v naših fantazijah izpremenil v simbol prebujenega naroda, ki si krči pot preko vseh zaprek k Egejskemu morju. Na drugi strani je bučalo »morje Adrijansko«, ki »nekdaj bilo si slovansko« in ki smo ga hoteli imeti zopet slovanskega. In res se je razmahnila srbska moč k dvema morjema: Egejskemu in Jadranskemu. Na tem pa se je zlomila balkanska zveza. Ko so srbske čete ugledale Jadransko morje, se je preplašila diplomatska Evropa in razgrnila mrežo svojih spletk. Ko so zahtevali Srbi pravico do Egejskega morja, je včerajšnji zaveznik sprožil bratomorno vojno pri Bregalnici. In priti so morali še vse strahotnejši dogodki. Svetovna vojna, beg čez Albanijo, za-

sedba Srbije, strahovlada Avstrijcev in Nemcev, skupen boj križa in polmesca proti Slovanom. Takrat nismo mislili samo na Skoplje, ampak tudi na Beograd, pa na vsa naša mesta. Šlo je za usodo vsega Slovanskega juga.

Petnajst let je minilo. Zopet mislimo na Skoplje. Danes so naše misli veselejše. Teh 15 let pomeni skoraj že devet let civilizacijskega dela na razva-

Teh prvih petnajst let svobode po večstoletnem gospodstvu Turkov dobi v Dušanovem Skoplju časten spomenik. Otvorja se lepo gledališko poslopje, ki bo eno najmodernejših na Balkanu. To je že prehod na višjo kulturno stopnjo — poglobitev kulturnega dela. Tako se Skoplje razvija.

Skoplje, razprostrto po obeh straneh šumnega Vardarja, je danes glavno

SKOPLJE: Dušanov grad.

linah prejšnjega turškega sistema. Pomeni počasno, a stalno pot k napredku. Dobro vemo, da bi bilo lahko marsikaj boljše; poznamo grehe naše uprave in zla brezobzirne strankarske politike. Toda delo po taki preteklosti ne more biti lahko in napredek ameriško nagel. Čez nekaj desetletij mirnega dela se bo o Skoplju že drugače pisalo in govorilo.

križišče cest in železnic ter največje tržišče v južni Srbiji. Slikovit orientalski značaj mu dajejo številni minareti. Ima turški in evropski del. Ortodoksni Turki, ki tu »pazarijo«, se strogo drže navad svojih očetov in tiče v marsikaterem oziru globlje v turških tradicijah nego prebivalci Turčije. Sploh je Skoplje Carigrad en miniature. Mimo Srbov in Turkov biva v

Skoplju mnogo Albancev, Grkov in španskih Židov, ki so se naselili na sedanjih turških tleh za časa španske inkvizicije, prepričani, da so Turki prizanesljivejši od fanatične katoliške duhovščine. Na skoplianskih ulicah je zelo pestro in živo. Če pride tujec semkaj, se čudi, koliko jezikov se tu govori. Trguje se na veliko in na drobno, kupčija cvete, mesto korakoma napreduje. Evropski del mesta se ne razločuje znatno od drugih evropskih mest. Tu so moderni hoteli, uradi, šole, bolnice, konzulati. Čisto drugačen pa je, karpak, turški del Skoplja. Ulice so vegaste, ozke in umazane; mailne, napol podrte bajte so zgrajene iz blata; vmes so džamije in po sredi čaršije z vsemi mogočimi trgovinami.

Izmed zgodovinskih ostankov je najvažnejši most preko Vardarja, ki ga je zgradil car Dušan. Na gričku sredi

mesta so še razvaline Dušanovega gradu. O svetovni vojni pripoveduje grobišče francoskih, nemških in laških vojakov po sosednih gričih okoli mesta.

Skoplje se od leta do leta bolj modernizira. Otvoritev novega modernega gledališča je člen v verigi naprav in ustanov, ki še pridejo.

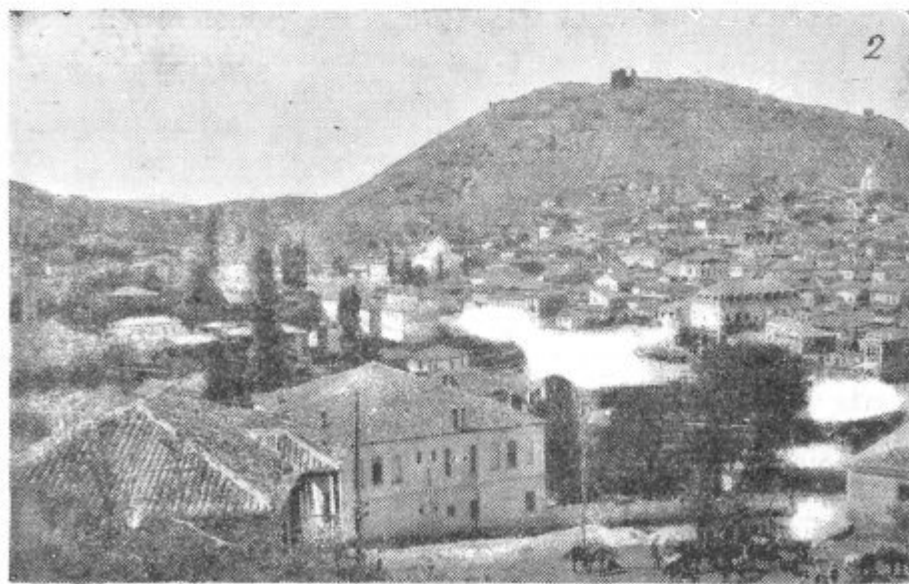
Za Skoplje kakor tudi za vso Južno Srbijo je danes najvažnejše: miren, normalen in pravilen razvoj. Pristaši tolikokrat poražene, s človeško krvjo obilno zalite teze o »bolgarskem« značaju Južne Srbije bi morali popustiti, če jim je količkaj do tega, da prenehajo bratomorni boji in da se težko preizkušeno prebivalstvo teh krajev po tolikem času dviga iz gospodarske in kulturne zaostalosti na višino zapadnih slovanskih bratov!

.....
T. Podvrecar:

Štíp, mesto komitaških spominov.

Pred balkansko vojno je redkokateri Slovenec poznal Štíp. Ko pa je leta 1912. vzplamtel na Balkanu ogenj svobode in so Srbi in Bolgari skupno z Grki in Rumuni napadli svojega dednega sovraž-

nika — gospodarja južnega Balkana — Turka; ko so se pojavili v hrabrih srbskih vrstah tudi slovenski prostovoljci in so naše narodne žene zbirale darove za boreče se brate, takrat smo izve-

ŠTIP: Pogled na mesto.

deli, da obstoji daleč nekje na Balkanu ob reki Bregalnici mesto Štip.

Štip je zaslovel — žal v slabem pomenu — zlasti leta 1913., ko so Bolgari zahrbtno napadli srbske sobojevnike. Bitka ob Bregalnici se je vnela baš pred zidovjem Štipa. Po ujedinenju pozna Štip marsikateri štajerski fant, ki je trgal »cokule« po vežbališčih 23. pešpolka, pa trgovski potnik, ki pride ponujat blago v te oddaljene kraje. Čitatelj dnevnikov bo v poročilih o makedonstvujuščih često zasledil Štip. Tu se je zgodil pred dnevi atentat na vrlega generala Kovačevića.

Iz zgodovine Štipa.

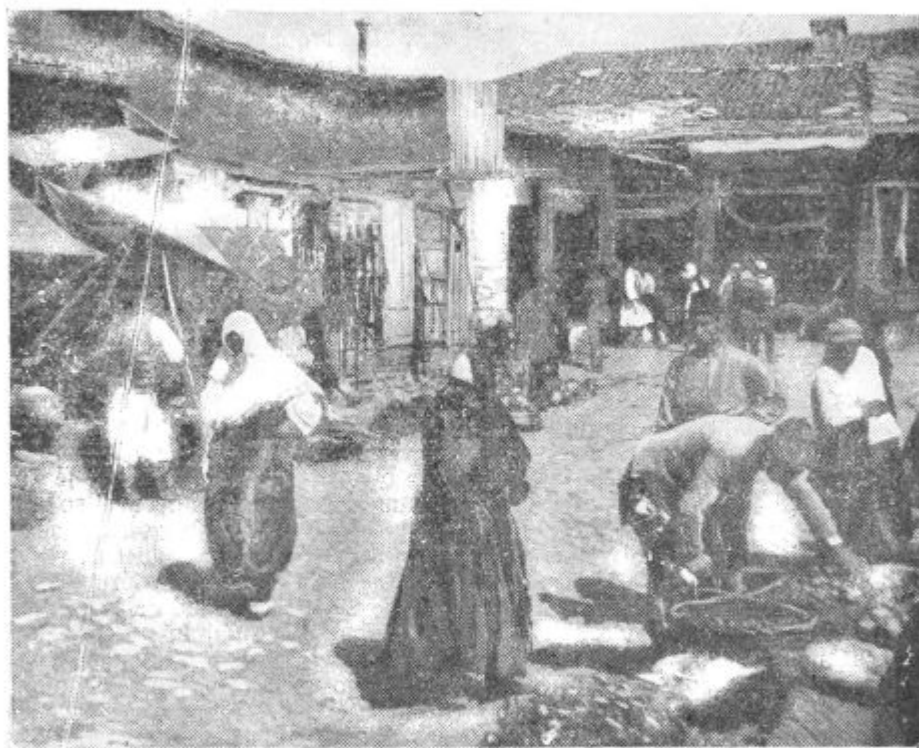
Štip je eno najstarejših makedonskih mest. Omenja se že v 3. stoletju po Kristusu kot peonsko mesto Astibe. Grki so ga imenovali Stipion. Slovani pa Štip. V bližini Štipa je bil leta 1018. v mestu Morozvizdu sedež morozviškega škofa. Ša dandanes je v bližini Štipa vas, ki se imenuje Morodviz. V zavezniški pogodbi med kraljem Valoe in kraljem Miljutinom, sklenjeni dne 27. marca 1308, se omenja trdnjava Štip in pred trdnjavo ležeče Ovčje polje. Srbske meje so se približale Štipu zelo zgodaj in sicer takoj po zavzetju Skoplja leta 1282. Kralj Miljutin pravi v nekem povelju iz leta 1282, da je z mečem zavzel ovčjepoljsko pokrajino, kakor tudi skopljansko, polonsko in defersko dolino. Sin kralja Miljutina, kralj Štefan Dečanski, je oslepel na Ovčjem polju pri cerkvi sv. Nikole. Ta cerkev obstoji še dandanašnji in okoli nje trg istega imena. Kmalu pa so se polastili Štipa Grki. Iz njihove oblasti ga je iztrgal leta 1330. Štefan Dečanski, ki se po bitki pri »Velbuzdu«, današnjem Čustendilu, imenuje »Kralj srpske, pomorske, ovčjepoljske in velbuške, zemlje«. Na Ovčjem polju se je leta 1355. nekaj časa zadržal tudi slavni car Dušan. V 14. stoletju se omenja Štip z gradom, trgom, cerkvijo in predmestjem. Ob koncu vladavine Štefana Dečanskega in ob začetku vladavine sina Dušana, je bil poveljnik Štipa vojvoda Hrelja. Hrelja je zgradil v predmestju Štipa cerkev sv. Arhangela Mihaela in jo podaril s cerkveno imovino vred metohijskemu samostanu Hilendaru, kar je leta 1332. kralj Dušan v posebnem pismu potrdil. Razvaline te cerkve stoje še dandanes na »Isaru«. Veliki vojvoda Jovan Oliver je dal leta 1341. samostanu v Lesnovcu v nadarbino štipsko cerkev sv.

Nikole. Cerkev sv. Nikole je dandanes mestna cerkev, ki je postala leta 1345. stolnica in je bila leta 1367. obnovljena. V 14. stoletju so bile v Štipu 4 cerkve. Leta 1350. je potrdil car Dušan dedovino vlastelinu Ivanku in njegovim potomcem. Ivanko je sezidal na svojem posestvu cerkev sv. Janeza Krstnika; med darovalci za to cerkev se omenjajo meščani Djurač, Đanković, Radovan, Goleričić, Dragoslav Srblin in še nekaj drugih, torej izrazito srbska imena. Za časa vladanja cara Dušana je bil poglavar Štipa David Mahojević. V Štipu je imel posestva tudi svetogorski samostan sv. Pantelejmona.

Kedaj so Turki zavzeli Štip, ni znano; vendar ni verjetno, da bi ga zasedli že pred kosovsko bitko (1389). Pod turško oblast je prišel najbrž šele okoli leta 1394. Znano je, da se je okrog l. 1413. mudil v Štipu sultan Musa. Dubrovčani so s pismom z dne 13. julija l. 1413. obvestili ogrskega kralja, da so doznali, da je bil Musa na Ovčjem polju in se potem umaknil pred sultanom Muhamedom in Srbi k Ihtimanu. Iz 16. stoletja imamo malo vesti o Štipu; omenja se zgolj v nekih zapisnikih. Takrat je bil Štip po vsej verjetnosti že večje mesto, saj se leta 1501. omenja štipski vladika Ruvin. Leta 1620. je vladikoval v Kratovu in Štipu episkop Makarije. Sodobni turški zgodovinar Hadži Kalfa opisuje položaj Štipa tako-le: Zahodno od Strumice, med Radovištem, Skopljem in Tikvešem je mesto Isib. Ištup z lastnim kadilukom (sodstvom). V bližini mesta je na hribčku trdnjava s posadko, ki varuje mesto in okolico. Ovčje polje — Hadži Kalfa ga imenuje »Ovcajeli« — je bilo podrejeno štipskemu kadiluku. V štipski trdnjavi so se leta 1689. postavili Turki v bran proti Avstrijcem. Po zavzetju Štipa 10. oktobra tega leta so Avstrijci potolkli okoli 1000 Turkov in zajeli nekaj plena. Tako se čita v takratnih avstrijskih poročilih. Leta 1690. so prišli pred Štip Nemci in Madžari ter ga napadli. Bili so odbiti in pregnani prav do Dunava. Turki in Tatari so se zaradi tega grdo maščevali nad kristjani. V 18. stoletju je bival v štipskem predmestju »Novem selu« metropolit konasijski, čustendilski, kratovski in štipski. L. 1728. je pečki patriarh Arsenije IV. pri vizitaciji patriarhata posetil dvorec metropolita Efrema v Štipu. Ob tej priliki je bil posvečen iguman Serafin v vladiko štipske episkopije. Štip je pripadal pečkem patriarhatu vse do

njegove ukinitve leta 1766. V 19. veku je Štip napredoval tako po številu prebivalcev kakor po svojem trgovskem vplivu. Potopisci, ki so preromali Makedonijo ob koncu 18. stoletja, pravijo, da je imel Štip okoli 5000 prebivalcev. Na začetku 19. stoletja je prebivalstvo narastlo na 15.000 duš, večinoma kristjanov. Potopisec Nikomandi računa, da je bilo okoli leta 1830, v Štipu 3000 hiš

javljeni okoli leta 1895. Smoter komitaškega gibanja je bila osvoboditev makedonskega prebivalstva izpod turškega jarma. Prve komitaške čete so bile organizirane v Bolgariji in sicer po makedonskih pribežnikih. Leta 1895, so se prvič pojavile v Makedoniji, kjer so napadale posamezne turške vojaške oddelke, orožnike, uradnike in bogate begge. Okoli leta 1897, so se pojavili po-

ŠTIP: Na čaršiji.

in sicer 1200 krščanskih, 200 ciganskih, 30 židovskih, ostale pa so bile turške. Do zgraditve vardarske železnice Skoplje—Solun je bil Štip važno trgovsko središče Makedonije in Stare Srbije. Živahne trgovske zveze je imel z južnimi kraji predvojne Srbije in z Bolgarijo. Največ se je izvažal opij, pa tudi trgovina s kožami je cvela. Opija se je izvažalo letno 18.000—20.000 kg.

Komitaški boji pred albansko vojno.

Trgovskemu prometu in sploh gospodarstvu mesta Štipa in okolice je škodoval komitaški pokret, ki se je jel po-

samezni člani komiteta v Makedoniji tudi kot učitelji in sploh narodni prosvetitelji, ki pa niso toliko vzgajali ljudstva k večji omiki, kolikor so ga organizirali in navduševali za bodočo osvobodilno vojno. Med propagatorji komitaške ideje so se odlikovali učitelji Koce Delčev iz Kukuša, Damjan Grujev iz Smiljeva, Ivan Delivanov iz Kukuša, Mihail pop Arsov iz Bogomilja, Todor Lazarov iz Štipa (brat znanega skupščinskega poslanca Arse Lasića), Miše Razvigo-rov iz Štipa in Dimitar Miraščihev iz Štipa. Ti komitaški propagatorji so s pomočjo štipskih meščanskih prvakov

organizirali in pripravili narod za boj proti Turkom. Leta 1897. je izbruhnila tako zvana »Viniška afera«. Nekj komitaši so namreč ubili v trgu Vinice v kočanskem okraju bogatega turškega bega. Turki so postali pozorni na komitaški pokret. Pri zasledovanju komitašev so odkrili v okoliških vaseh zaloge orožja in municije. Razkrite so bile tudi neke manjše organizacije in njih vodje aretirani; kasneje so jih obsodili na težko ječo do 101. leta. Nekateri so bili konfinirani na otoku Rodos, drugi pa v Tripolitaciji. Vzlic temu se je organizacija vedno bolj širila in okoli leta 1903. so se sestavile že na samem makedonskem ozemlju prve komitaške čete. Te čete so krožile prvotno po bregalniški oblasti, kasneje pa po vsej Makedoniji. Vodile so nekako gverilsko vojno proti turškim oblastim. Člani teh čet so prihajali preoblečeni tudi v mesta in navezavali stike z meščanstvom in vodilnimi narodnimi krogi. Vsako turško protizakonitost nad ljudstvom so komiti krvavo maščevali. Kajpak, da je bilo tudi več atentatov. 17. aprila 1903 so komiti porušili v Solunu poslopje turške narodne banke, mestni vodovod in naprave za razsvetljavo mesta. Nekaj dni kasneje je vrgel komitaš Peter Šatev iz Kratova bombo na španski parobrod »Gvadalkivir«, ki je bil zasidran v solunski luki. To je storil baje samo zaradi tega, da bi bil opozoril Evropo na komitaški pokret. Od leta 1903. sem je postajalo revolucionjsko gibanje čedalje bolj intenzivno. Po okrožjih so se zbirale oborožene čete, ki so štejele 10 do 25 mož. Ustanavljale so se okrožne in okrajne revolucionarne uprave, ki jim je načelovalo osrednje komitaško vodstvo. V osrednjem vodstvu so bili: Hristo Matov iz Resna, Petar Djorčev iz Prilepa, Ivan Čarvanov iz Struge, Boris Sarafov iz Prilepa, Slavko Kovačov iz Štipa in dr. Petar Kušev iz Veleša. Leta 1903. je sklicalo centralno vodstvo tajni zbor okrožnih in okrajnih delegatov. Po burni debati, v kateri se je sprožil predlog, da naj se začne vstaja v vsej Makedoniji ali pa vsaj v skopljanski in bregalniški oblasti, se je slednjič sklenilo, pripraviti vstajo za dne 20. avgusta 1903 (po starem koledarju dan sv. Ilije — Ilinden) in sicer je imela izbruhniti v trgu Kruševu v bitoljski oblasti. Tega dne so se vse komitaške čete, pojačene z oboroženimi kmeti, zbrale v kruševski okolici. Določenega dne navsezgodaj so uporniki napadli

Kruševo pod vodstvom vojvod Čauleva, Damjana Grujeva in Borisa Sarafova. Po slabem turškem odporu je Kruševo padlo v roke revolucionarjev. Le-ti so brž ustanovili glavno začasno revolucionarno upravo (временно революционерно управление), ki pa je imelo oblast borih 12 dni. Podleglo je protinapadu mobilizirane bitoljske divizije, ki je po hudem artiljerijskem ognju zavzela Kruševo. V krvavem boju je padlo mnogo revolucionarjev, med njimi vojvoda Čaulev. Ostanke komitaške armade so se umaknili v planine. Turki so se krvavo maščevali. Mnogo makedonskih vasi je zgorelo, ljudi so deloma poklali in pohabili, deloma pa napolnili z njimi ječe, ne glede na to, so-li bili krivi ali nedolžni. Kruševo je bilo razdejano. Počasi pa so se begunci vračali po tajnih potih na rodno grudo. Niso mirovali. Začela se je nova akcija. Posamič ali v malih skupinah so napadali turške trgovce, begovska posestva, potujoče uradnike, slabe orožniške patrulje itd. Po vaseh sta venomer hodila na skrivaj Damjan Grujev in Koce Delčev. V Štipu je organiziral komitaše Miše Razvigorov. Njega so zasledile oblasti v skrivališču v Novem selu, kjer je tičal v stari zapuščeni hiši. Orožništvo je to hišo obkolilo, a Razvigorov se je branil in umrl zadet od puške. Turki so potegnili mrtvega na plan in ga javno sežgali. V bojih tega časa so padli tudi vojvode Lazar Davidov, Hristo Černopsov in Slavko Kikiritkov. Med četniki borci se je posebno odlikoval Jovan Brlo iz vasi Balvana pri Štipu, bivši pastir in ropar. Na lastno pest je napadal trgovce in mirne prebivalce ter je s svojo krvoločnostjo ustrahoval celo okolico. Prevezel je glavno vodstvo revolucionjske akcije na Bregalnici. (To je tisti Brlo, ki je leta 1916. poklal s svojimi tovariši v vasi Ljuboten pri Štipu 90 srbskih bolnih in ranjenih vojakov, ki so se po bolgarskem napadu na Štip umikali iz štipskih bolnic v smeri proti Strumici. Leta 1925. so ga umorili njegovi tovariši v Džumaji na Bolgarskem, pri znanem pokolju, ki je nastal iz notranjega spora v vrstah makedonstvujuših.)

Dne 21. novembra l. 1911., v petek, ki je turški praznik, ko so molili pravoverni muslimani v glavni štipski mošeji, so vrgli makedonstvujušči med nje bombo, ki jih je mnogo ubila. Turki so odgovorili s progromom kristjanov; značilno je, da so jim pridno pomagali španski Židje. Komitaška organizacija

je poskrbela, da so se glasovi o turških grozodejstvih razširili po vsej Evropi.

Balkanska vojna in bitka ob Bregalnici.

Za zatirane kristjane sta se zavzeli Srbija in Bolgarija; kmalu se je začela balkanska vojna (jeseni l. 1912). Štip se je osvobodil turških tlačiteljev in je pri-

imel važno vlogo kot eden izmed vrlo agilnih članov komiteja *Todor Aleksandrov*, bivši srbski štipendist, pozneje pa gojenec bolgarskega učiteljskega konvikta in učitelj. Dejanja tega voditelja makedonstvujuščih po l. 1918. so marsikateremu čitatelju še v dobrem spominu.

V mesecu maju 1913 je bila končana balkanska vojna. Turki so bili popolnoma poraženi in nad Makedonijo je posinilo solnce svobode. Ljudstvo se je vračalo s krvavih bojišč v mirno plodonosno življenje. Pa so se že zbirali novi črni oblaki. Rodila jih je bolgarska zavist, podpihovale pa so jih nemške spletke na dvoru Ferdinanda Koburžana v Sofiji. Kmalu je završel nov vojni vihar preko makedonskih gora nad Bregalnico. Dne 16. junija 1913 okoli 11. ure pred polnočjo so zaprasketale puške bolgarske predstraže pri štipskem mostu na Bregalnici. Nastala je tišina. Okoli polnoči je jeknilo v noč spet nekaj strellov, in zopet je bilo vse tiho in mirno. Ognji bolgarskih taborišč na levem bregu Bregalnice — okoli Štipa — so ugašali. Ob 1. po polnoči pa so se videli na bolgarski strani neki svetlobni signali. Ob dveh po polnoči so se nenadoma pojavile črne sence na obali Bregalnice, pešci 8. bolgarske — Tuncanske divizije so začeli bresti Bregalnico. Na desnem bregu so jih sprejele srbske predstraže z bombami in ognjem iz pušk. Streljanje je postajalo čedalje jačje in ob pol treh zjutraj se je razmahnila ob vsej Bregalnici huda bitka pešcev. V jutranjem somraku so zagrmeli bolgarski topovi. Začel se je glavni napad. 12. bolgarski polk je navalil ob zvokih »Šumi Marica« na štipski most in prisilil srbske predstraže, da so se umaknile proti planoti Ovčjega polja. Dne 17. junija je bila bitka v polnem razmahu in Bolgari v napadu. Že 17. junija pa se je začel hud srbski odpor. 18.—20. junija so bili težki boji na hribovju ob Bregalnici. Zletovski reki, na Ovčjem polju. Bolgari so še vedno napadali in Srbi so se krčevito branili. Dne 21. junija se je začel srbski protinapad; bolgarske vrste so jele popuščati. 22.—23. junija so Bolgari odstopili in kmalu se je njihov umik izpremenil v beg. Dne 25. junija je bila bitka na Bregalnici končana. Bolgari poraženi in Štip je prešel v srbske roke. V bregalniški bitki so imeli Srbi okoli 16.220 mož mrtvih in ranjenih (mrtvih okoli 3000). Najbolj so bili prizadeti 5., 6. in 14. polk. Bolgari so imeli ranjenih

ŠTIP: Ciganka z otrokom.

šel pod začasno bolgarsko upravo. (Srbi so takrat zahtevali zase Staro Srbijo, nekaj Albanije in obale Jadranskega morja. Štip pa so prepustili sobojevnikom Bolgarom). V balkanski vojni je

in mrtvih okoli 20.000 mož, izgubili so tudi 146 topov in 2 strojnici.

Predzgodovina bitke na Bregalnici je kolikor toliko znana. Srbi, ki so bili v teku balkanske vojne zavzeli severno Albanijo in prišli tudi na obalo Jadrana, so se morali zaradi avstrijskega pritiska od tam umakniti in prepustiti Albanijo Albancem — odnosno knezu Wiedu. Kot odškodnino so zahtevali Srbi od Bolgarov nekaj ozemlja ob Vardarju v smeri do Soluna, da bi imeli ondi dostop vsaj na Egejsko morje, če jim že Avstrijci ne privoščijo Jadrana. Ker so Bolgari srbske zahteve odbili, so Srbi predlagali da naj o sporu odloči ruski car. Bolgari pa niso čakali carske besede, marveč so zahrbtno napadli Srbe na Bregalnici — to se pravi: brez vojne napovedi.

Svetovna vojna in dogodki po osvobojenju.

Do leta 1916. je bil Štip pod srbsko upravo. Ko so tega leta Bolgari spet napadli Srbe in so se le-ti umaknili čez Albanijo, je prišel Štip zopet v bolgarske roke. Glavno vlogo je imel sedaj vodja »makedonstvujuščih« Todor Aleksandrov. Pomagal mu je sam peklenšček v podobi krvoloka Jovana Brle. Nekoč idealni revolucionarji so se pretvorili v bolgarske četnike, ki so zahrbtno napadali umikajoče se Srbe in preganjali zaostali srbski živelj. V Štip so prihrumele nemške in avstrijske tolpe na potu na solunsko bojišče. Postal je nemška etapa. Po razdrapani kaldrmi so se zdaj izprehajali ošabni Nemci. Ljudstvo je stradalo, a trgovci — bodi mimogrede omenjeno: danes največji radikali — so sklepali kupčije z nemško soldatesko, se klanjali nemškemu molohu in basali v žep denar. Iskreni Jugosloveni so ječali po ječah, a Bolgari so jih mučili kot izdajalce. Po preboju solunske fronte meseca septembra leta 1918, so se v okolici Štipa nekaj dni Nemci in Bolgari upirali navalu solunskih zaveznikov, nato pa so se umaknili kot premaganci — za vedno. Štip je pretrpel naval zmagovalcev, francoskih in angleških kolonijalnih čet in je prispel slednjič pod srbsko upravo. Lahko bi se bil pomiril in popravil po vojnih grozotah. Toda zli duh »makedonstvujuščih« ni miroval. Todor Aleksandrov in Jovan Brlo, ki sta pred srbskim maščevanjem pobegnila v Bolgarijo, sta imela v Štipu svoje pristaše. Ti so vztrajno rovarili proti srbski oblasti in zapelje-

valj ljudstvo. Tako je še danes, čeprav ne več v tolikem obsegu kot pred leti. Makedonstvujušči napadajo zlasti naše naseljence. Pri Sudiču je padel kot žrtev komitaškega navalu žandarmerijski kapetan Dalmatince Močerina, pri Kadrifalkovem so vprizorili pokolj mirnih bosenskih in črnogorskih kmetov, ki so se naselili v tem kraju. V Štipu samem se češče zgodi, da napadejo makedonstvujušči mirne meščane, ki niso voljni plačevati davka v njihovo blagajno. V tistem zimskem večeru leta 1922. se je priplazil eksponent makedonstvujuščih v hišo trgovca Hadživaskovića in ga ustrelil pred očmi žene in dvoje otrok. Nekaj dni kasneje se je ponesrečil umor trgovca Kalimatijevića. Ranjeni Kalimatijević je izdal napadalce. V Štipu so odkrili lokalno organizacijo makedonstvujuščih in ječe so se napolnile. Glavni kolovodje pa so pobegnili na Bolgarsko.

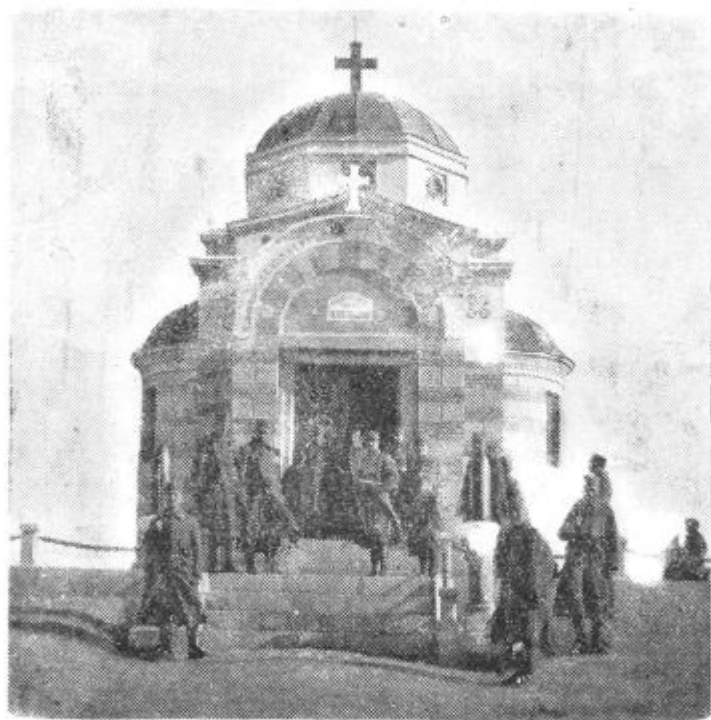
Zdaj se je osnovala »organizacija protiv makedonskih bandita«. Iz Bolgarske so se vrnili v rojstni kraj Štip — zaradi internih sporov v organizaciji — nekdanji vojvode makedonstvujuščih učitelj Stojan Mišev in Ciklev. Naše oblasti so jih sprejeli in jim poverile vodstvo naših četnikov. Organizacija makedonstvujuščih posihmal rapidno propada, saj so jim naši vedno za petami. Najnovejši dogodki pričujejo, da je zopet vzplamtela. Kako dolgo še?

Nikdar ni mogoče reči, ali ni v pepelu makedonstvujuščih nevarna žerjavica, ki lahko v hipu razplamti in povzroči dalekosežne dogodke. Kako postopajo pristaši bolgarske Makedonije, pričuje n. pr. tale dogodek: Pri gospodarju Savi v Štipu je služil za natakarija mladenič Kiril Kerešov. Po rodu je Štipljanec, a se je nekaj časa klatil po Bolgariji in se šele pred nekaj meseci vrnil v rodni kraj. Dn 31. decembra 1924 dopoldne je pomival v gostilni »gazde Save« kozarce in steklenice. Mimo gostilne pride četniški vojvoda Stojan Mišev. Natakari Kiril brž pusti delo in skoči na ulico. Že je Miševu za hrbtom, potegne brovning in — v zimski dan počijo trije strelji in vojvoda Mišev se zgrudi smrtno zadet na tla. Kiril je pobegnul in se skrival tri dni v mestu pri svojih »tovariših«, ki so mu pomagali, da je neopaženo izginil iz Štipa. Po tajnih »kanalih« je pribežal skoraj že do bolgarske meje, tam pa so ga dobili v roke naši graničarji. Vkljenenega so

privedli v Štip. Pri zaslišanju pri policiji je priznal, da je ubil Miševa po povelju Todora Aleksandrova in da so mu v Štipu šli na roko neki zapeljani mladinci, predvsem pa Kata Brlova, sorodnica »makedonskega vruga« Jovana Brla. Dne 31. avgusta leta 1925. rano zjutraj so odpeljali v zaprtem avtu Kirila Kerešova na polje za vojašnico 23. pešpolka. Prišedši na določeno mesto, so ga postavili pred odprti grob in privezali k pripravljenemu stebriču. Zavezali so mu oči. Nekaj rezkih povelj, puške so se pomaknile k ramenom orož-

ulice in hiše, ustanavljajo se prosvetna društva. V mesecu novembru leta 1924. se je otvorila proga Veles—Štip, ki se je zgradila v 10 mesecih čez Ovčje polje. Štipska občina marljivo deluje za napredek težko preizkušenega mesta. Pod vodstvom predsednika občine ing. Karadžića se delajo nasadi, grade vodnjaki in govori se, da bo dobil kmalu tudi električno razsvetljavo.

Štip šteje sedaj okoli 12.000 prebivalcev in sicer 9450 pravoslavnih Srbov, 1600 Turkov, 540 španskih Židov, 110 katolikov (Slovencev, Hrvatov in druge

ŠTIP: Kapela v spomin junakom ob Bregalnici.

nikov, trije bliski in agent makedonstvujušćih je omahnil ob kolu... Kata Brlova in Kirilovi tovariši pa premišlujejo o svoji usodi v težkih jećah kaznilnice v Požarevcu.

Štip napreduje.

Štip pa zaćenja vendarle pozabljati krvave vojne dni in se tudi gospodarsko razvija. Zlasti cvete trgovina z opijem in tobakom, ki sta poglavitna poljska pridelka štipske okolice. Popravljajo se

narodnosti) in 300 ciganov (muslimanov). V mestu je okoli 600 obrtnikov, ima dva večja hotela in sicer »Srpski Kralj« in »Grand hotel«, več malih kavarnic à la Turko, sresko bolnico, dve 6razredni osnovni šoli, osemrazredno gimnazijo in šolo »Kola srpskih sestara«. V Štipu je sedež velikega župana bregalniške oblasti in episkopa strumićko-zletovske škofije. Za pravico skrbita pravoslavno duhovno in pa civilno sodišće 1. stopnje. V Štipu je nadalje poveljstvo bregalniške divizijske oblasti, bregalniške

pešadijske brigade, 23. pešpolka in 1. divizion bregalniške artiljerijske brigade. Za pravoslavne duše skrbe pop Risto, pop Šehein in pop Vasilj, njim na čelu pa prota Bukvič. Katolike nadzoruje naš France Pavlič, doma iz okolice Kamnika, Okrožni muftija in njegovi pomočniki imani in hodže vodijo duše Allahovih vernikov.

Na desnem bregu Bregalnice se dviga »Spomenik padlim na Bregalnici«. To je lična, v bizantskem slogu zgrajena kapelica, v kateri naj bodo položene k večnemu počitku kosti padlih borcev. Do sedaj je tu pokopanih okrog 3000 bojnikov, ki so padli v junijskih dneh 1913 pred Štipom, vojskujoč se za pravico in čast svojega naroda in domovine.

Milan M. Rakič:

JEFEMIJA.

*Jefemija, čerka gospodara Drame
I žena despota Uglješe, u miru,
Daleko od sveta, puna verske tame
Veze svilen pokrov za dar manastira.*

*Pokraj nje se krve narodi i guše,
Propadaju carstva, svet vaskolik cvilit.
Ona, večno sama, na zlatu i svili
Veze strašne bole otmene joj duše.*

*I osećam tada da, ko nekad, sama
Nad nesrećom kobi što steže sve
jače,
Nad plamenom koje obuhvata tama,
Stara Crna Gospa zapeva i plače...*

*Vekovi su prošli i zaborav pada,
A još ovaj narod kao nekad grca,
I meni se čini da su naša srca
U grudima tvojim kucala još tada,*

*I u mučne čase narodnoga sloma,
Kad svetlosti nema na vidiku celom,
Ja se sećam tebe i tvojega doma,
Dešpotice srpska s kaludjerskim
velom!*

Milan M. Rakič (r. 1876 v Beogradu) je eden najodličnejših srbskih pesnikov. Po poklicu je diplomat. Zdaj je poslanik naše države v Rimu, prej pa je bil več let poslanik v Sofiji. Pred svetovno vojno je bil srbski konzul v Stari Srbiji, kjer je dober spoznal trpljenje Srbov na klasičnih tleh srbske države, ki so bila l. 1912. osvobodjena izpod turškega jarma. Tu je spesnil nekoliko krasnih pesmi o Kosovu. V ta cikel spada tudi »Jefemija«, ki jo

objavljamo kot pesniški prispevek k našim člankom iz južnosrbskega sveta in življenja. Jefemija je bila žena srbskega despota Uglješa. Pesnik jo slika kot nuno, ki se je zatekla v manastir, ko so propadle poslednje nadeje, da bi se ohranila srbska svoboda. Zavesa, ki jo je izdelala Jefemija, se nahaja še dandanašnji v srbskem samostanu Hilandarju na Atosu. — Rakičeve pesmi je izdala v lepi knjižni opremi l. 1924. »Nova Evropa« v Zagrebu.

M. K.:

Kako je bilo v Makedoniji . . .

Mesto, kjer se danes odcepi od glavne proge Beograd - Solun stranska proga proti Štipu. — Veles — mi je bilo cilj, ko sem bil leta 1920. klican na orožno vajo. Nisem bil vesel poziva, saj še ni bilo poteklo mnogo časa, odkar sem se bil vrnil iz Koroške, kjer smo doživljali epilóg k svetovni vojni v nemilem stiku s folksverovci. Kljub temu pa, da je bila tudi ta ponovna orožna vaja zelo malo teoretična,

ampak je po večini bila izpolnjena s »prakso« — pogonom za albanskimi kačaki in boji ob priliki tkzv. arnavtske pobune —, sem bil prav zadovoljen, da sem videl tudi ta del naše domovine ter sem imel priliko seznaniti se natančneje z njegovim prebivalstvom in pa z »makedonskimi« razmerami.

Te so bile tedaj še res prav »makedonske«. Kot dokaz za pravilnost te trditve naj zadostuje dejstvo, da so

se nahajali tam na mestih, kjer je treba biti pri nas absolviran jurist — z izpiti kajpak! —, ljudje, ki niso imeli niti kvalifikacije za III. kategorijo; nosili pa so seveda v žepu Pašičevo brado... A ni moj namen prikazovati Makedonijo z njenimi senčnimi stranmi; upajmo, da so se medtem obrnile prilike že mnogo na bolje. Omeniti hočem le par potez te pokrajine, ki jo delajo vredno, da ljubimo njo in njene prebivalce tudi Slovenci, da si se čutimo tako vzvišene nad Makedonci, seveda — če smo dobri Jugoslovenci!

Kar mi je postajalo vedno večja in večja uganka, čim dalje je bil za nami Ristovac, najjužnejša žel, postaja predkumanovske Srbije, je bilo vprašanje, zakaj se Srbi toliko potegujejo za te pokrajine. Čim dalje se namreč voziš proti jugu, tem pustejša se ti zdi ob glavni progi okolica: gol krš na mnogih mestih, sicer pa ožgani travniki, porasli z grmičevjem in trniem, le redko kje dokaze človeške kulture zemlje; skoro nikjer gozda ali kvečjemu mali komadi zemlje z okleščanim, gosto drugo pri drugem rastočim drevjem z majhno krono pri vrhu. Zakaj se diplomacija ne poteguje bolj za našo lepo Koroško ter za Primorje? Toda ko sem prihajal na pohodih

globlje v deželo, proč od železniške proge, sem videl, da ni pokrajina povsod tako pusta in žalostna, da ima marveč bogata žitna polja (n. pr. Ovčje polje) in da je zlasti v okolici Ohridskega jezera opaziti bujne sledove tišočletne kulture, ki so jo tja zanesli neposredni in posredni nasledniki sv. Cirila in Metoda. Golota ozemlja ob glavni progi v dolini reke Vardara je zgodovinsko utemeljena; ta je bila ona pot, po kateri so hodile turške vojske. Te poti je bilo treba ineti varne; šume ob poteh pa niso baš porok največje sigurnosti poti, zlasti ne v pokrajinah s hajduki, odmetniki, četaši itd., kakor koli se že zovejo ti junaki narodnih pesmi in ljudskega izročila. Šume je bilo torej treba »razirati«; tako so bila odvezta uporabnim narodnim junakom mnoga skrivališča.

A ni glavni razlog, zakaj visi Srb tako na Makedoniji ali Južni Srbiji, kakor se zove sedaj, oz. »Stari Srbiji«, kakor jo rada imenuje znanost, bogastvo pokrajine, nego baš znanstvena označba Makedonije pokazuje pot, ki jo je treba nastopiti, ako hočemo dospeti do vrela Srbove liubezni do »novih krajev«, kakor se je tudi včasih imenovala Makedonija po balkanski vojni: skoro vsaka ped makedonske

SKOPLJE: Zavod za tropske bolezni.

zemlje je tesno zvezana s staro srbsko zgodovino, to je pokrajina srbskega veličastva in srbske slave; saj je Skopje prestolnica Stepana Dušana Silnega, saj je Prilep prestolnica Kraljevića Marka itd. In na zemljo, prepojeno s srbsko krvjo, pač nima nikdo toliko pravice kakor Srbi. Zato so zastoj vse aspiracije makedonstvušćih, zato ne pomenijo mnogo uspehi bolgarske propagande po Makedoniji v preteklem stoletju; zgodovina je sankcionirala Srbom pravico na to zemljo in te pravice se Srb tudi zaveda. Kar je proti večni Pravici, je efemerno; tako je odredila večna Previdnost... Kjer je torej Srb, tam mora biti Makedonija; nujno mora tedaj biti vsakemu Jugoslovenu domovina tudi Makedonija, sicer bi se bilo treba odreči srbskemu delu našega naroda.

S prometnimi potmi, ki jih je bilo treba vojski zasigurati, sovisi tudi neki drug pojav v Makedoniji. Ta pokrajina je i v narodopisnem oziru dosti interesantna, kajti poleg Slovanov so tam Arnavti, Kucovlahi ali Arumuni ter pravi Osmani. A kie so naseljeni Osmani? Le v takih pokrajinah, ki so v strateškem oziru važne. Turška politika torej ni bila v etnografskem oziru tako nevarna kakor nemška: dočim so Nemci raznarodovali kar na veliko in povsod, Turki raznarodovanja (do dobe mladoturškega prevrata) sploh niso izvajali, nego so le razlašćali in s svojim življenjem naseljevali zemljo, a tudi to le tam, kjer so hoteli imeti svojim vojskam osigurano zaledje in bok.

Domaće slovansko prebivalstvo je danes, kakor kaže zasledovanje morilcev gen. Kovačevića, pač že drugačno. Pred 7. leti mi je pisal iz Velesa v tem pogledu tamošnji učitelj g. Čeda Todorović: »Ovde je nacionalna borba — izmedju nas Srba i bugarofila, koji i danas — na našu sramotu — stoje u tesnoj vezi sa Bugarskom. Ona ih bodri i krepi, da zovu protivu nas i Otadžbine ... I onda ... bono uzdahnem i velim samom sebi; gde mi mladost prodje; zašta prolili svoju mladjanu krv?!« Vendar — piše dalje: »Dobro je kod nas, kada boljeg nema. Radim sa decom; ako mogu od njih da stvorim ono, što želim, ja ću biti zadovoljan, a to će mi biti i najveća nagrada pred samim sobom. No, što veli narodna pesma: »Što neimari za dan sazidaše, to vile za noć porušiše!« Tako biva i sa našim radom. Mi v školi zidamo;

djački roditelji za noć poruše. I uvek se jedno isto ponavlja. Posle toga teško je živeti, a još teže idealisati. *Ali ipak, Otadžbina pre svega!*« Nezlomljivega idealizma je bilo treba za take besede, toda zdi se, da je bil venčan z lepim uspehom. — A ni to edini primer; makedonski učitelji — ti pionirji kulture in narodne misli — so res občudovanja vredni. Da navedem samo še en vzgled: Visoko gori pod Kara Ormanom je selo Crvena voda, sosedno selo Pesočanov, gnezda nekaterih najhujših odmetnikov. In vendar je delovala tam učiteljica — rodom meščanka, ki se ni pritoževala nad svojim prognanstvom; nasprotno — ko ji je bilo ponujeno boljše mesto, se je zahvalila ter se vrnila pod Kara Orman..

Ni pa bilo tudi tedaj že ne vse prebivalstvo makedonsko bolgarofilsko; čedalje proti zapadu smo prihajali, tem manj je bilo nasprotstva, tem prijaznejše so nas — »srbske« vojake — gledali ljudje. Tudi to je razumljivo, kajti ti kraji so pred balkansko vojno tvorili srbsko interesno sfero, tu je delovala srbska propaganda. Tu je obstajala tudi močna komitaška organizacija vojvode Jovana Stojkovića — Babunškega (1875—17. 2. 1920), na čigar grobu v Velesu je tičala črna komitaška zastava z napisom: »Velikom borcu za narodne ideale«. Za vojvodo Babunskim je prevzel vodstvo njegove čete Vasilije Trbić iz Prilepa, sedaj narodni poslanec nar. rad. stranke. Kolik je bil idealizem komitašev, mi je izpričal ta-le slučaj: Ko smo na pogonu za kačaki prišli v selo Nežilovo (1000m) pod Solunsko glavico (z lepim snežiščem), smo se ustavili pri nežilovskem seljaku Pavlu Bogojeviću, možu kakih 35—36 let. Pri preganjanju kačakov so pomagali tudi komitaši. Pavle, sam komitaš, se žal pogona ni mogel udeležiti, ker je bil nekaj bolan; ali da hiša ne bi bila nezastopana, »da ne bi bilo sramote za kuću«, kakor je rekel Pavle, se je mesto njega udeležil pogona njegov 65 let stari oče. Tolikega domoljubja je treba pač iskati — celo med naobraženci! In še ene se je iznebil Pavle v pogovoru: »Za Srbiju ginu-smo, za Srbiju ginemo i ginućemo zanj, dok ne poginemo!« Z globokim spoštovanjem do tega seljaka, ki je komaj čital in pisal svoje ime, sem mu pri odhodu stisnil njegovo junaško desnico, spominjajoč se one srbohrvatske poslovice »Sve za obraz (= čast), a

obraz ni za što«, o koje upravičenosti sem se zopet imel priliko prepričati.

Da sem imel prilike več ko dovolj, videti naravne, planinske krasote makedonske, se je dalo posneti že iz dosedanjih izvajanj. Žal so vse te krasote menda še danes širšim krogom nedostopne ali vsaj jako težko dostopne. Treba pa bo nekoč misliti tudi na to, da nudi zapadna Makedonija obilo prilike za tujski promet, za planinska letovišča in zdravilišča, kar bi vse moglo postati zelo donosna panoga narodnega gospodarstva.

In še eno naj povem: Slovenija in Slovenci uživamo v Makedoniji dobro ime. Povsod, kjer sem v Makedoniji povedal, da sem Slovenec, sem bil dobrodošel; zlasti razveselili so se me nekateri Velešani, ki so baš tedaj imeli svoje sorodnike — brate oz. sinove — v naših krajih pri vojakih, češ: »Naši k

vam. Vi k nam!« Divijo se našemu cvetočemu narodnemu gospodarstvu, lepoti slovenskih krajev in naselbin, racionalnosti in realnemu mišljenju našega ljudstva. Morda so imeli pred leti nekoliko zasluge na tem dobrem našem glasu tudi Nemci oz. Avstrijci, ki so v marsikaterem oziru tudi v Makedoniji imeli red. V nas Slovenceh pa so gledali ljudi iz te šole redu, ki pa jim niso sovražni, nego kri njihove krvi.

Prav bi zato bilo, da nam Makedonija ne bi bila kakor kaka afriška kolonija, kjer pa si sicer tudi radi mnogi, da, nebrotini zapadni Evropci iščejo eksistenco. Naj doprinesejo tudi ti spomini in naj služijo v vzpodbudo, da se za Jugoslavijo ne smatrajo samo Slovenija in še Zagreb ter morda Dalmacija, ampak naj veljajo — zlasti mladini! — tudi Štip, Prilep in Bitolj kot *naši* kraji!

F.

Kumanovska bitka.

Ob 15 letnici.

Dne 23. in 24. okt. 1912 se je bila sloveča bitka pri *Kumanovem*. V teku vojne, ki jo je bila Srbija v zvezi z Bolgarsko, Črno goro in Grško napovedala Turški (t. zv. 1. balkanska vojna), je bilo to prvokrat, da se je dotlej malo znana, če že ne omalovaževana srbska vojska merila z renomirano turško. Bitka se je končala s težkim porazom Turkov in je otvorila serijo zmag, s katerimi se je v tej in sledečih dveh vojnah ovekovečila srbska vojska.

Mobilizacija, koncentracija in operacijski načrti.

Poleg osvete za nikdar prebolelo kosovsko katastrofo iz l. 1389. naj bi bila vojna prinesla Srbom osvobojenje zasužnjene srbskega življa na jugu in v smeri proti Solunu prebila obroč, ki se je bil z aneksijo Bosne 1908 sklenil okrog Srbije ter pretil, da uniči njeno politično in gospodarsko neodvisnost. Ob znanem požrtvovalnem patriotizmu srbskega naroda in njegovi nacionalni zavednosti je bilo torej pričakovati, da se bodo mobiliziranci spontano, točno in polnoštevilno od-

zvali. Vendar je rezultat tudi optimiste iznenadil: objavljena 30. septembra, za 3. oktobra kot prvi dan, je *mobilizacija* tako brzo napredovala, da so bili že 5. okt. vsi prekoštevnilno vpoklicani začasno odpuščeni. Bila je v 7. dneh popolnoma izvršena. Ta sijajni uspeh je omogočil, da je bila v nadaljnjih 12. dneh, kljub slabim prometnim zvezam (ena železnica!) končana tudi *koncentracija*, t. j. transport čet iz mobilizacijskih krajev na mejo. Razpored srbske vojske po dovršeni koncentraciji se vidi iz skice 1.

V bistveno neugodnejših razmerah je bila turška vojna uprava. Ne samo, da ji je nedostajal oni močni zaveznik, ki ga je imela srbska v *moralnem razpoloženju naroda*, tudi razpoloženje pri delu prebivalstva ji je bilo prej v škodo kakor v korist. Bili so to Srbi in drugi podjarmljeni narodnostni odlomki, ki jih je šovinistični mladoturški režim kmalu uveril, da imajo od njega še manj pričakovati, nego od prejšnjega in pa od posredovanja evropske diplomacije (internacionalna žandarmerija itd.). Ako je bil že radi tega opasen eksperiment, da se je služba v vojski razširila tudi na krist-

jane, ki so bili dotlej kot manj vredni (raja) od nje *izključeni*, prihaja v poštev, da se je to zgodilo še le l. 1911., in torej tudi iz tehničnih razlogov ni bilo verjetno, da se bo reforma že v tej vojni obnesla. To velja tudi o mahamedanskih Arnavtih: na osnovi starih privilegijev poprej *oproščeni* vojaške službe, l. 1911. pa takisto pritegnjeni, so jo tem težje prenašali, ker so po naravi neukrotljiv in vsaki disciplini nepristopen element.

Kvarno pa je vplivalo tudi, da so se mobilizirale sicer samo vojne edinice v evropski Turški, da so se pa baš te

na *Ovčjem polju* napravi utrjeno taborišče, ki naj bi zadrževalo Srbe vse dotlej, da bi se zbrale zadostne moči.

Prav tako je presojala situacijo srbska vrhovna komanda in razporedila svoje sile v tri kolone (glej skico I.), ki naj bi v težavnem brdskem terenu le ob rahli zvezi prodirale proti Ovčjemu polju in se šele tam združile za odločilno bitko. Vendar se je skrbelo tudi za primer, da bi Turška nastopila ofenzivno, to pa na ta način, da se je srednja kolona, prva armada, ki ji je poveljeval takratni prestolonaslednik in sedanji naš kralj Aleksander, fors

Skica št. 1.

edinice po pretežnem delu rekrutirale iz Sirije in Palestine, od koder so mogli mobiliziranci le z zamudami prispevati v svoje evropske mobilizacijske centre, posebno ker je transporte ovirala grška mornarica. Razen tega je novi vojni minister Nazim paša zamenjal mnogo večjih oficirjev z drugimi, ki se niso bavili s pripravami za mobilizacijo. Tako je prišlo do nasprotujočih si odredb, trenj in nereda.

Ze počasnejši tempo, v katerem se je iz teh razlogov vršila mobilizacija, bi bil moral narekovati Turški, da naj se za prvi čas omeji na *defenzivo*. To je priporočal tudi znani instruktor turške armade, nemški general *von der Goltz* in v svojem operacijskem načrtu celo predlagal, da se pri Štipu

mirala tako močno, da bi ob kooperaciji ostalih dveh kolon mogla sama z dobrimi izgledi započeti boj.

Baš ta hipoteza, ki so jo smatrali za neverjetno, se je uresničila. Pod uplivom notranjepolitičnih razmer, ki so zahtevale takojšnjih uspehov, a najbrže tudi podcenjujoč svojega nasprotnika, se je bila Turška odločila za *ofenzivo* in v posledici tega strahotnega diletantizma za kombiniran napad na fronti od približno 80 km v pravcu Kumanovo—Niš z defenzivo na desnem krilu, proti Čustendilu.

Ta napad naj bi izvršila t. zv. *varšavska* armada, sestavljena iz V., VI. in VII. kora (68.000 mož s 150 topovi). Ker je pa bilo za defenzivne operacije na desnem krilu določiti najmanj 18.000

mož, je ostalo na zapad le 50.000 mož, kar je bilo napram izdatno močnejši prvi srbski armadi, ob katero so te sile trčile in ki je štela 126.000 mož, daleko premalo. Ta nedostatek je bil tem občutnejši, ker so morali Turki operirati na vnanjem (daljšem) krilu, in se zaradi tega zateči k forsiranim maršem, ki so utrudili ljudi, še preden so stopili v boj.

Prodiranje srbskih armad, od katerih je imela tretja najdaljšo in najte-

manovo in zavzame položaje južno od tega križišča. Konjeniška divizija, ki naj bi začela akcijo, je bila pripravljena, da odrine ob 9. uri. Že ob 6.45 pa je izjavil izvidni eskadron na Zebrnjaku, da se je razvila močna turška kolona za borbo in da prodira proti Zebrnjaku. Bile so to tri divizije (V. in VI. kora), ki so jih opazili tudi z glavnega srbskega položaja, ali jih radi megle niso mogli točno ugotoviti. Srbski izvidni konjeniški oddelki so

Skica št. 2.

žavnejšo pot, se je izvršilo tako rekoč po programu. Zlomivši v več ali manj trdovratnih borbah odpor eksponiranih turških oddelkov, so se dne 22. oktobra našle vse tri armade na odredenih položajih. Položaj prve armade, ki je bila bitko, se vidi iz skice št. 2.

O turški armadi se je ta čas na srbski strani še vedno mislilo, da se koncentriira na Ovčjem polju, faktično pa se je zbirala v razdalji 7 km pri Kumanovem.

1. dan bitke (23. okt.)

Ob zori tega dne je dobila prva srbska armada povelje, da naj osvoji Ku-

se umaknili pred to kolono za dunavsko divizijo I. poziva, ki je bila razvrščena na srbskem levem krilu.

Skoro ob istem času je po nekem četniku došla vest, da se pred fronto v zapadni smeri premika turški tren (komora). Da bi ga zajel, je prešel 1. bataljon 18. pešpolka k napadu, bil pa je sprejet s tako močnim infanterijskim ognjem, da se je moral s težkimi izgubami umakniti. To je dalo povod 7. srbskemu pešpolku, da je krenil s svojega položaja v ozadju in se na Srteveci na 300 m približal turškim vrstam, ki jih je dvakrat brez uspeha jurišal. Zakopavši se, pa je odbil vse turške

napade in slednjič potisnil sovražnika na njegovo izhodno črto. Zgodilo se je to po ogorčeni borbi, ki so jo Turki izzvali na ta način, da so razvili bel prapor, na to pa na razdaljo 100 m otvorili najjačji ogenj.

Boj na tem (levem) krilu srbske armade je po teh dogodkih trajal ves dan do 2. ure po noči, ne da bi bili mogli Turki prisiliti samo eno srbsko četo k umiku, če tudi je v boj zapletena dunavska divizija 1. poz. ostala brez pomoči in se borila proti trikrat močnejši sili.

Na *desnem* krilu se je dolgo vodila samo artiljerijska borba; napad, ki so ga bili poskusili Turki ob 12., je bil ustavljen že s točnim ognjem baterij moravske divizije I. poziva. Še le ob 3. uri pop. je ves turški VII. armadni kor napadel to divizijo, a bil s protinapadom 1. pešpolka hitro zavržen in potisnjen na svoje izhodne položaje. Inicijativo k temu uspešnemu protinapadu je bil dal major Milan Marinkovič.

Drugega pomembnega dogodka na srbski strani ta dan ni več bilo; vojska je ostala in nočevala na svojih položajih. Levo turško krilo pa je zadela fatalna nezgoda: skopljska redifska (rezervna) divizija se je razbegla na domove v okolici Giliana, Skoplja in Tetova, kjer se je bila raznesla vest, da je Priština padla in so se redifi zbal za svoje hareme. Praznina, ki je nastala na ta način v turški fronti, se je deloma sicer zadelala z žandarmi, vendar je ostalo še 2 in pol km nezasedenih. Tudi artiljerija se je morala radi tega umakniti s položajev.

2. dan bitke (24. okt.).

Niti nepričakovana turška ofenziva, niti potek bojov prejšnjega dne ni mogli nuditi srbski komandi zadostnega

razloga, da bi bila spremenila svoj načrt in opustila že v naprej določeno prodiranje dne 24. okt. Saj je prva armada z manj kot polovico svojih sil ustavila turški napad.

V skladu s tem je srbska armada 24. oktobra prešla k napadu. Na desnem krilu je udarila moravska divizija na že omajani VII. turški kor, ga brzo pregnala in že ob 1. uri pop. ni našla več nikakega odpora, ker so Turki začeli na vrat na nos bežati v južno smer.

Na levem krilu je morala po bojih prejšnjega dne oslABLJENA dunavska divizija I. poz. najprej sama vzdržati ponovni napad V. in VI. turškega kora, vendar je, pojačena z dunavsko divizijo II. poziva, ki je krog 10. ure prispela na bojišče, že opoldan prisilila Turke, da so se začeli v neredu umikati; umik se je kmalu izpremenil v paničen beg.

Rezultat.

Zasledovanje potolčenega sovražnika je prevzela najprej artiljerija. Pozneje pa je vsa armada krenila za njim ter zavzela Skoplje in Ovčje polje. Tudi vojni plen je bil znaten, in predvidno bi bila zadela turško armada popolna katastrofa, da bi ne bili Srbi sami podcenjevali svojega uspeha, ne vedoč, da so imeli pred seboj malodane vso vardarsko armado, ki je tvorila največji del turških sil, določenih za operacije v tej vojni. Največji pomen pa ima bitka v tem, da je po vsem svetu dvignila prestiž srbskega orožja in srbskega imena, predvsem pa, da je utrdila vero srbskega naroda v lastno moč in pravičnost njegove stvari. Izpolnila je stoletni njegov ideal: Kosovo iz l. 1389. je bilo maščevano. Radi tega je umljivo, da se srbski spomini vedno z oduševljenjem vračajo h kumanovski bitki.

LITERARNO DOLGOZITJE.

Mnogi prijatelji so spisali svoje najboljše spise v podvečer svojega življenja, prav tako kakor ni nič novega, da so započeli znova študirati v starosti, ko si navadno smrtniki žele miru in pokoja. Tako n. pr. je napisal Isaak Walton nekaj svojih najboljših življenjepisov, ko je bil star pet in sedemdeset let. Ko je bil star devetdeset let, je še objavljal pesmi. Hobbes je priročil svoj prevod »Odiseje« v 87. letu, »Ilijade« pa v 88. letu. Sir Francis Palgrave je

kot 80letni starec prevajal latinske pesmi v francoščino. Isaak d'Israeli omenja, da se je Sokrat pričel šele na stara leta učiti godbe, da se je Katon v 80. letu starosti učil grščine, Plutarh pa je bil prav toliko star, ko se je bil posvetil učenju latinščine. Teofrast je pričel pisati svoje »Slike o značajih« v 90. letu. Sir Hervey Spelman se je lotil pravoznanstva stoprav potem, ko je spoznal Abrahama, Vzlic temu je postal izboren pravnik in starinoslovec. Veliki državnik Corlert se je v 60. letu vrnil k študiju latinščine in pravoslavja. Markiz

De Saint Andreis je kot 70letni stavec pisal verze, ki o njih trdi neki kritik, da so »polni ognja, nežnosti in sladkobe«. Chancer je dovršil slovite »Canterbury Jales« šele v 61. letu. Dryton se je kot osem in šestdeset letni starček čutil še dovolj mladega za prevajanje »Ilijade«. Žal da so mu to delo preprečile druge okoliščine. Lodovico Monaldeschi je pisal svoje spomine v metuzalemski starosti 115 let. Monflancon, učna avtoriteta v starih umetninah, je tja do 87. leta pisal vsak dan po osem ur. John Britton in John Richards, zgodovinarja in starinoslovca, sta pisala znanstvene razprave še po 80. letu. Newton je delal

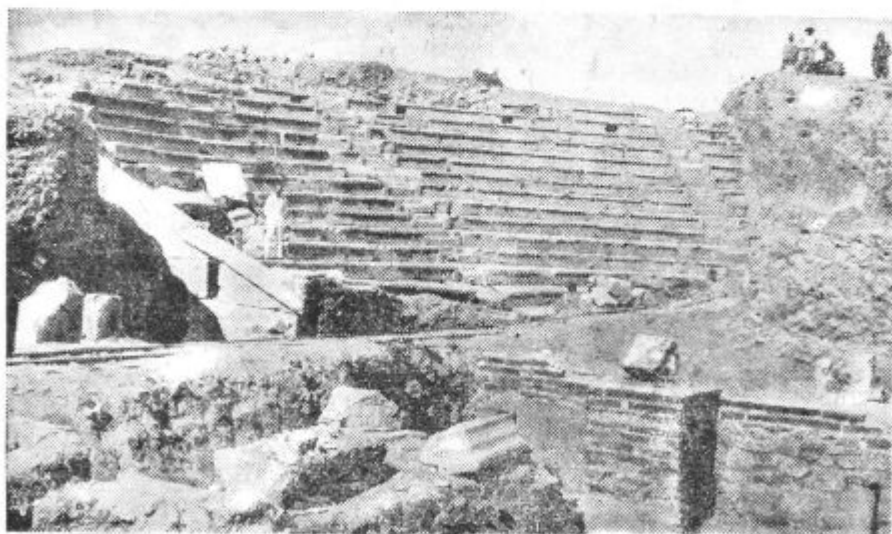
do smrti, vendar je v pozni starosti njegov iznajdljiv um popuščal. Euler je spisal v 80. letu svoje izvrstne matematiške študije. William Cowper pa je napisal za mladih nog zgolj nekaj ljubezenskih pesmic, vse svoje slavne spise pa je izdal stoprav v pozni starosti. Tudi Goethe se je držal četovega nasveta, da se da v 70. letu še prav dobro pisati, medtem ko meni lord Palmerston, da se v 70. letu pričinja šele prvi cvet moštva. Stari ljudje imajo tedaj dovolj tolažbe, vzpodbude in dobrih vzgledov. Pred smrtjo človek res ne more reči, da je vse zamujeno!

Antično mesto Stobi v Južni Srbiji.

Gospod dr. Balduin Saria, profesor za arheologijo in staro zgodovino na ljubljanski univerzi, je bil tako prijazen in nam je podal sledeče poročilo o znamenitih izkopavanjih antičnega mesta Stobi v Južni Srbiji, ki jih vodi že četrto leto.

Velika arheološka izkopavanja mesta Stobi v Makedoniji, ki se pod mojim vodstvom vrše že četrto leto, so poka-

mestoma do 17 sedežnih vrst, ki so vse-skozi pokrite z napismi nekdanjih obiskovalcev. Dohodi k prostoru za gledalce in pa pod sedeži nahajajoči se zvezni hodniki so deloma še prav dobro ohranjeni. Letos, na odkritje pozornice osredotočeno delo, je prineslo veliko prese-nečenje. Gledališče ni imelo več pravega odra; ob robu orkestra je stala samo arhitektonska fasada kot zapirajoča kulisa. Ker je nastalo gledališče, kakor kažejo ostanki arhitekture, v 3. stoletju

STOBI: Izkopine antičnega gledališča.

zala letos posebno lepe rezultate. Največja znamenitost v mestu Stobi je prav posebno dobro ohranjen antični teater. V prostoru za gledalce je ohranjenih

po Kristusu, je stobijsko najkasnejše nam znano gledališče iz antične dobe. Prav v tem je njegov pomen. Jasno se v njem odraža kultura propadajoče an-

tike. Za igre na odru, drame itd. ni bilo več zanimanja; publika se je ogrevala samo še za cirkuške igre ali pa za vsebinsko prazne, toda z velikim luksuzom

STOBI. Kapitelj stare krščanske bazilike.

opremljene prizore in slično. Za to pa ni bil potreben oder, temveč samo še sijajen arhitektonski okvir. Tega pa je tvorila v Stobih dva nadstropja visoka krasna fasada palače, od katere se je toliko našlo, da se mi je posrečilo popolnoma rekonstruirati njeno zgradbo. Za fasado palače je ležala vrsta prostorov, od katerih se je pokazalo, da je bil srednji svetišče boginje Nemesis. Še na licu mesta stoječi posvetilni napis je zanimiv z jezikovnega in historičnega vidika. Sestavljen je sicer v latinskem jeziku, toda koncipiran po Grkih. Še celo ime Nemesis je prevedeno na latinski jezik na prav nenavaden način; boginja se imenuje Ultrix Augusta. Cesar, katerega ime žal ni navedeno, je omenjen prav po grškem načinu še za življenja

kot deus, to je bog. Tudi od kipa boginje se je našlo večje število odlomkov; prav tako tudi od drugih kipov. Na kratko: dela v gledališču mesta Stobi so prinesla letos tako znamenita dognanja, da je Stobiju zasigurano zelo važno mesto v zgodovini antične arhitekture.

Poleg gledališča vzbuja glavno zanimanje škofijska cerkev, ki datira iz konca 5. stoletja po Kristusu. Našli so jo že med vojno, toda odkrili so le najmanjši del. Leta 1925. sem se lotil v družbi profesorja R. Eggerja iz Dunaja zopet odkopavanj. Letos sem našel stavbinski napis, ki omenja kot stavitelja sijajne bazilike doslej neznanega škofa Filipa. Napis je bil vklesan v kamen nad glavnim vhodom v cerkev. V cerkveni veži smo našli zelo lepe mozaike, prav tako v desni ladji, vendar so tu močno pokvarjeni. Glavna cerkvena ladja ni imela mozaičnih tal, temveč je bila pokrita z raznobarnimi marmornatimi in škriljastimi ploščami. Tu je ležala, že v drugič uporabljena, velika napisna plošča, z navzdol obrnjeno napisno ploščo. Rušeče se zidovje jo je razbilo v neštete koščke in le z veliko težavo sem jo zopet sestavil. Po vsebini je velik grški častni napis, najobširnejši, kar jih je do sedaj znanih iz Stobi. Škofijska bazilika v Stobi s svojimi silno dragocenimi kapitlji in drugimi ostanki arhitekture je vzbudila pri letošnjem mednarodnem bizantološkem kongresu v Beogradu upravičeno pozornost. Po mnenju enega od najznamenitejših umetnostnih zgodovinarjev, dvornega svetnika Strzygowskega, tvori pravcati muzej kapitljev.

Kot zastopnik beograjskega Narodnemuzeja se je udeležil letos izkopavanj tudi njegov direktor Vi. R. Petković. Malo kopanje, ki se ga je lotil direktor Petković približno v sredi starega mesta, je odkrilo komplicirano zidovje, čigar namena še ne poznamo; mogoče gre za terme. V grušču so našli več kipev iz brone in drobcev marmornatih kipov. Najlepši kromed je glava iz marmora, ki predstavlja verjetno boga neke reke in ima veliko umetniško vrednost.

OBNÖVA VALČKA.

Osmo zasedanje Društva narodov v Ženevi ni imelo kdo ve kako pomembnih uspehov. Evropski mir je še vedno podoben pokvarjenemu, votlemu zobu, ki čisto

zaboli in se diplomatski zobozdravniki vesomer posvetujejo, ali bi ga plombirali ali pa izdrli. No, vzlic temu pa ženevskim diplomatom uide večini tudi kakšna gesta izza »starih, mirnih« časov pred l. 1914. »L'Europe nouvelle« beleži v poslednji

številki dejstvo, ki znači datum v zgodovini evropskih pravov, ako ne že v politični zgodovini. Doslej so tudi diplomatje plesali samo tango, fox-trott, charleston. Letošnjo jesen ko je priredila francoska delegacija svečano večerjo na čast v Zenevi zbranim državnikom, so očetje svetovnega miru otvorili ples z — valčkom, čisto navadnim, doslej prezrtim, skoraj da po-

zabljenim valčkom. Plesali so brez saksofona, lepo, »staromodno«. Zavrtel se je tudi nemški zunanji minister Stresemann; plesni reakciji se je pridružil celo de Brouckère, »socialiste grave et barbu«. Ob strani pa so stale same evropske veličine in pritrjevale tej obnovitvi nekdanje valčkove slave...

Inž. Janko Kukovec:

Ljudska visoka šola na Danskem in pri nas.

'Razmotrivanje o poglobitvi naše ljudske prosvete.

Pripovedoval bom o mogočnem duševnem gibanju, ki se je porodilo sredi devetnajstega stoletja v mali državičici Danski. Seveda segajo korenine tega pokreta tudi med druge narode, predvsem med Angleže in Ruse, vendar mu je dal šele genijalni Danec Grundtvig konkretno obliko.

Oglejmo si najprej nastanek in značaj tega gibanja.

Zelo različno so krstili misleci preteklo stoletje, a mislim, da ga v *marksiterem* pogledu lahko najboljše inenujemo *stoletje demokratizma*. Ni samo političen razvoj našel svojega izhodišča v tej ideji, marveč so se tudi vsi kulturni pokreti gibali okoli njega kot svojega središča.

Tako je torej nastalo ljudsko visokošolsko gibanje v znamenju demokratične ideje. Demokracija pomeni samoodločbo narodov, zedinjenih v enotnem državnem okvirju. Vsak posameznik je poklican, da sodeluje po svojih zmožnostih pri ureditvi države in njenih institucij, kakor tudi pri kulturnem in gospodarskem razvoju naroda. — A narodi in posamezniki so dobili politične pravice, preden so bile širše narodne plasti pripravljene za to zelo zapleteno delo. Države so pač vpeljale splošno ljudskošolsko obveznost, vendar pa s tem, da umem čitati in pisati, nisem niti izdaleč usposobljen, da pravilno presojam politične in kulturne naloge. Komu je neki izročena nadaljna ljudska vzgoja? Slabemu časopisju, kolportažnemu romanu, pokvarjenemu kinu! — In moderna demokracija? Ostala je po večini blesteča beseda in pod njenim pisanim plaščem se le prepogosto skrivajo demagogi.

Najprej so spoznali plitvost sodobne kulture le posamezniki, a počasi prodirajo to spoznanje v vedno širše kroge. Nastala je brezupna materijalizacija člove-

škega življenja, ki pomeni hudo krizo moderne demokracije. A ni moglo biti drugače, saj je manjkal in marsikje manjka demokraciji temelj — namreč temeljito izobrazena ljudska duša. Izobrazba je imela še vedno svojo privilegirano stališče in ta najvažnejši privilegij mora pasti, preden nastopi prava doba demokracije! Sicer bi morala demokracija utoniti v diktaturi, v absolutizmu!

Toda ljudsko visokošolsko gibanje ni nastalo le iz političnih motivov, temveč v prvi vrsti radi pomanjklivosti samega izobraževanja.

Kakšno je bilo to izobraževanje v preteklem stoletju in kakšno je žal večinoma tudi še danes? Za široke mase je pomenljiva zgolj ljudska šola. Le-ta nauči kolikor toliko čitati in pisati, ne posreduje pa in ne more posredovati niti v najmanjši meri znanja ved (etike, sociologije, prava, higijene), ki so prepotrebne doraslemu državljanu, da umeje pravilno presojati prikazni našega kompliciranega življenja.

Nadaljnjo duševno hrano pa si mora iskati ljudstvo samo. Pomivke te kulture prinašajo seboj služkinje iz mest ali vojak iz vojašnice. S tem se ljudstvu odjemlje ravno naivno in pristno narodno življenje in se nadomešča z lužo. Ali ni stal analfabetičen ruski kmet duševno in kulturno višje nego ubogi civilizirani narodi? — *Srednja šola* ne stori v tem oziru prav nič več, ker goji življenju tujo filologijo, ki ne more upejljati učencev v resnično poznavanje tuje narodne duše, marveč se zadovoljuje s formalnim znanjem grščine, latinščine, francoščine itd., ki povzročajo v učencu napuh in površnost in ga popolnoma oddalji od preprostega naroda, nad katerim se čuti močno vzvišenega! Druge vede se gojijo tudi tako abstraktno, da

spet samo povdarjajo formalno - umstveno stran.

In visoka šola? Ali dobijo slušatelji tu splošno globoko izobrazbo? Niti najmanj! Tu se vzgajajo specialisti za tehniko, pravo, medicino, filologijo itd., ki nimajo navadno niti najmanjše potrebe po splošni izobrazbi, ki bi bila vsekakor potrebna akademiku, kateri naj postane duševni vodja naroda. A brez dvoma se na visoki šoli nudi možnost, prisvojiti si pravo kulturo. A malo je visokošolcev, ki jo v resnici iščejo. Ogromna večina je kruhoborcev, ki hočejo doseči z izpričevalom udobnejša mesta in se ravnajo po izreku: »Znanje je moč, znanje je udobnost in ugled.«

Glede materiala učencev ne odločuje zmožnost učenca, temveč v prvi vrsti gmotno stanje starišev. — Koliko prekrasnega materiala je izločenega od prave izobrazbe! Kaj nam pričuje vse to? Vsa naša vzgoja je popolnoma antidemokratska in antikulturna!

Poglejmo si zdaj še našo moderno kulturo in njene reprezentante. Vsak teh učenjakov se zakoplje v svojo stroko, živi samo za svojo vedo in drži krčevito od sebe pravo življenje. Naš učenjak nima nobenih pravih stikov z ljudstvom in se redkokdaj vprašuje, kaka duševna hrana je potrebna ljudstvu. Z njim nima nobenega skupnega duševnega življenja in za njegove potrebe tudi nikakega smisla. Misli, da obstoji veda radi vede, ne pa, da nudi sočloveku polnejše, srečnejše življenje. Učenjak stoji s svojo učenostjo na izoliranem otoku!

Sigurno so potrebni učenjaki, ki živijo samo za svojo znanost — a prav tako so potrebni modri ljudje, ki skrbijo za ljudstvo za pravilno in zdravo duševno hrano. Grundtvig pravi: »Učeni studij bo vodil *samo* književno učenjaštvo na napačno pot, če mu ne stoji na strani prava ljudska izobrazba, ki ga prisili, da upošteva potrebo sodobnega življenja.«

V prejšnjih stoletjih je obstojala intimna, globoka duševna vez, ki je združevala vse sloje in stanove naroda v eno celoto. To je bila religija. V modernem času je prenehala ta vez in prišli so časi, ko poseduje pravo kulturo par tisoč izvoljencev, vse drugo se mora zadovoljiti z neko pakulturo, pavero najslabše vrste. Najlepše polje za demagoge, spiritiste, telepatiste, teozofe i. t. d.!

Prave kulture, ki bi morala biti neka *nacionalna enota*, nimamo.

Eden prvih, ki je spoznal ta razkol med narodnim duševnim življenjem in duševnim življenjem razumništva, je bil L. Tolstoj. Povsem jasno mu je bilo, da mora spričo razmer, ki ne dopuščajo skupnosti in razumevanja, narod propasti.

Rešitev je videl v tem, da je zanikal vrednost znanosti in umetnosti in zahteval vrnitev k primitivnosti. Ljudsko visokošolski pokret izhaja tudi iz globokega kulturnega stremljenja po pohenotanju narodnega duševnega življenja in v prvi vrsti iz tega stremljenja — *a doseči ga hoče s pravilnim širjenjem pravega znanja in umetnosti in pravega religiozno - etičnega duha.*

Vse te velike nedostatke modernega kulturnega življenja je hotel Grundtvig odpraviti in tako postaviti kulturo na nove temelje. V to svrhu — pravi — postani kultura najprej *narodna*. Temelji naj na narodnem jeziku in življenju, ne pa na kulturi kakega izumrlega naroda. (Grundtvig je bil hud sovražnik humanizma.)

Vsaka prava in velika kultura vznikala le iz globine narodove duše, ki mora biti enotna v načinu spoznavanja in razumevanja. Radi tega je treba našo moderno kulturo navezati na narodovo dušo in izliti v najčistejših sokih med široke ljudi, sloje. Noben surogat kake popularizacije ne zadostuje v te svrhe, marveč je treba upeljati sposobne, ukazeljne sinove naroda v globino pravega modernega kulturnega življenja. Seveda se jim ne bo treba ukvarjati z grškim, latinskim ali francoskim jezikom tudi ne z logaritmi in trigonometrijo in s klasifikacijo živalstva in rastlinstva — temveč v prvi vrsti z zgodovino in jezikom lastnega naroda ter z biseri, ki jih hrani ta jezik. Spojiti se morajo s kulturnim delom svojih največjih sinov na književnem in zgodovinskem polju, spoznati socialno in politično stanje naroda in ustroja države in navdati se s finim etičnim čutom na temelju globokih, istinitih religioznih čustev. (Grundtvig pravi: Kdor je pravi človek, ta je tudi pravi kristjan.)

To so nekatere temeljne kulturne misli Grundtviga — danskega protestantskega škofa in velikega kulturnega reformatorja — ki bi jih bilo treba uresničiti v življenju. *Enotna in narodna kultura* — mu je najvišje načelo!

Konec prihodnjič

Ob desetletnici boljševiške revolucije.

X. Y.:

Duh in obličje boljševizma.

II. DEL.

Ljening.

Morda nobena zgodovinska osebnost ne potrjuje trditve, da bi bila velika

Njegov medij pa je podelil vsemu, kar je dejal ali storil, neko izredno pomembnost. Ljeningova nevidna moč je vsako njegovih preprostih besed, vsako njegovo gesto oblikovala v velik, historičen dogodek, katerega slika se je poslušalcu za vedno vtisnila v spomin.

Ljeningov najhujši sovražnik, ruski socialist M. A. Landau - Aldanov pri-

LJENIN v krogu svo jih ožjih prijateljev.

osebnost nenadomestljiva, tako prepričevalno, kakor prav Ljening, ki je ustvaril kraljestvo brezosebne mase. Kajti še nikdar ni bil tako nerazdružljivo združen nauk z učiteljem, dejanje s človekom in življenje mase z vzgledom njenega voditelja. Boljševizem je popolnoma delo Ljeninga; samo po njem je razumljivo, po njem mogoče. Kakor ni mogoče ločiti zgodovine Cezarja ali Napoleona od njegove osebe, tako si tudi ne moreš misliti boljševizma brez Ljeninga, saj je bil predvsem delo *enega samega velikega moža*. Nikdar pa se ne more dejanje pojaviti brez človekovega prizadevanja.

Kdor je slišal govoriti Ljeninga, je slišal besede, ki so bile že češče povedane, misli, ki so včasih popolnoma neoriginalno učinkovale in bi bile večkrat tudi banalne, če jih ne bi prav on izpregovoril.

poveduje, kako je diktator nekoč sprejel sredi najvažnejših državnih poslov neznanega delavca, ki je prišel, da bi mu sporočil docela nevažno novico. »Videl sem tega delavca,« piše Aldanov, »v trenutku, ko je prišel iz Ljeningove sobe. Bil je zmeden; ni ga bilo spoznati. Običajno miren in pameten, je govoril nankrat kakor v ekstazi: 'To je mož,' je vedno znova ponavljal, 'za katerega bi dal svoje življenje!... Zdaj, ž njim, se pričinja zame novo življenje!... Da, če bi imeli takega carja, kakor je on!...' »Toda kaj vam je neki povedal?« sem ga vprašal, ko se je nekoliko umiril. Odvrnil mi je: 'Vse je vaše,' mi je rekel Ljening, 'vse! Vzemite vse! Svet je last proletarcev! Toda ne verujte drugim razen nam... Delavci so sicer brez prijateljev. Mi smo edini prijatelji delavcev...' Te demagoške, nesmiselne stav-

ke, to obljubovanje zemeljskega para-
diža namesto dolgotrajnega trpljenja je
slišal stari delavec sigurno že stokrat.
Ali je vplivala nanj trdna vera, da je
bil na mah tako izpremenjen? Ali je bil
to magnetičen vpliv velike osebnosti?»

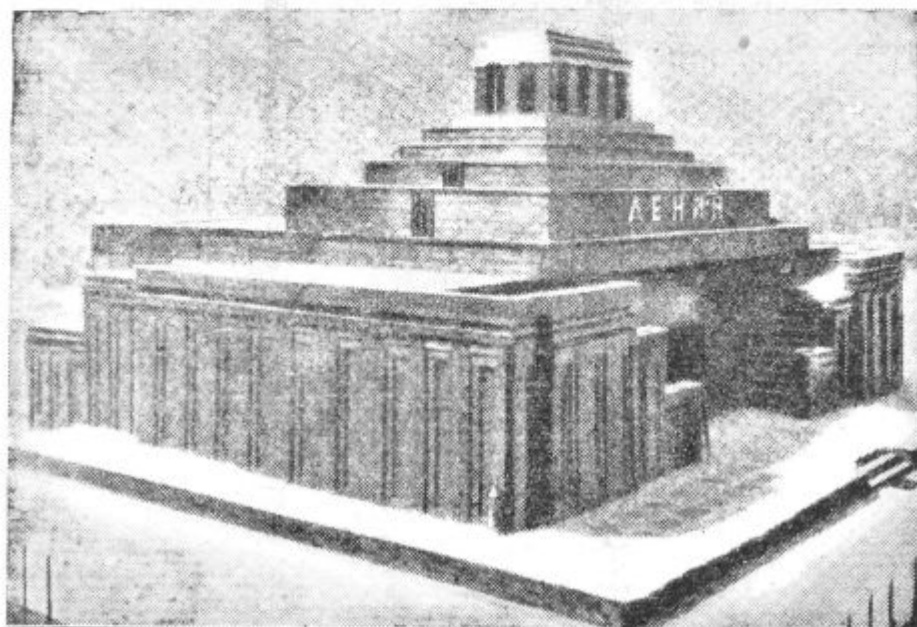
Nešteti ljudje so sovražili Ljenina in
gledali v njem antikrista. Nešteti so ga
oboževali kot osvoboditelja Rusije; vsi
pa, njegovi sovražniki in prijatelji, so
ga občutili kot veliko elementarno pri-
kazen, ki se pojavi v stoletjih le enkrat.
V ljubezni in sovraštvu ruskih kmetov
je zrastle njegova postava kmalu do mi-
stične velikosti.

Razlago, zakaj je bilo Ljenuinu mogo-
če zagospodovati nad 150 milijoni ljudi,
je najti edino v očarljivosti njegove
osebnosti, razodevajoči se vsem, ki so
prišli z njim v dotiko. Prodrla je celo
do kmetovskih koč najbolj zakotnih vasi.
Brez dvoma se vzdržuje gospodovalni
sistem boljševizma z oboroženo silo, s
strahotami tajne policije, z špijonažo in
preganjanji; toda kar drži ves ta aparat
pokoncu, je edino od Ljenuinovega veli-
kega imena izhajajoča moč: očarljivost
njegove avtoritete.

Ko je bil Ljenuin zaničal obstoj in
vrednost osebnosti, so bili njegovi zve-
sti pristaši primorani, da si razlagajo
Ljenina kot produkt historičnega in eko-

nomskega razvoja ali, kakor je to sto-
ril neki boljševiški pesnik, kot »večji
vijak« v kolektivnem stroju. Kako moč-
no pa so tudi ti boljševiki občutili Lje-
ninovo osebno veličino, nam pričuje
njihov fanatični kult Ljenina po njegovi
smrti. V boljševiški Rusiji, v kraljestvu
neosebnega kolektivnega človeka, so
prav onega človeka, ki je ustvaril nauk
o brezpomembnosti posameznika, pove-
ličevali na način, kakršnega je bil de-
ležan malokateri človeški heroj pred
njim. Pogreb »aparata Ljenina« se je
izpremenil v ceremonijo, kakršne ni Ru-
sija še nikdar poprej videla. Iz najbolj
oddaljenih pokrajín države so prišle
množice kmetov, da bi vsaj enkrat sme-
le iti mimo krste velikega pokojnika in
da bi vsaj nekaj trenutkov smele zreti
v Ljenuinov obraz. Kmalu je postal mav-
zolej na Rdečem trgu pred Kremljem,
pokojišče njegove liki svetniška relikvija
češčene mumije, prava božja pot.
Neprestano so se valile množice mimo
steklenega katafalka, v katerem je ležal
mrtvec, oblečen v vojaško obleko, z re-
dom Rdeče zastave na prsih.

Mar ne pomenijo vse te reči prizna-
nje, da ne more nobena ideja in nobeno
gibanje postati učinkovito brez močne-
ga impulza velike osebnosti? Tudi bolj-
ševiška revolucija, po kateri naj nasta-

LJENINOV mavzolej pred Kremljem.

ne »prihajajoči svet neosebne mase«, je potrebovala za pretežni del svojega dela velikega človeka, za svoj sistem ime posameznika, prav tako kakor je potrebovala za ustanovitev humanistične svetovne cerkve relikvije in mita. Zdi se celo, da je zahteval boljševizem mnogo bolj od vsake druge ideje oseb-

nosti, Ljenina, kajti Ljenina sploh ni mogoče ločiti od boljševizma, saj ni bil boljševizem nič drugega kot gigantski, historični učinek krepke individualnosti, ki je bila navajena, da misli in deluje v možganih nešteti mas.

(Dalje prihodnjič.)

Anton Kristan:

Ameriški vtisi.

IX.

Namenoma sem si pridržal »za nazadnje«, da povem par besed o ameriškem združništvu. Najtežje mi gre baš tu izpod peresa, ker sem pač zadruhar izza mladih let in me je ameriško združništvo edino, če smem tako reči: precej »razočaralo«! Poznam že od popreje razna poročila o ameriški združni ligi in o »Central Cooperative Exchange«, ki sta obe združni organizacijski centrali: prva je nekaka združna zveza, druga pa nakupovalna in prodajna centralna zadruga. Nisem si mogel prav predstavljati, zakaj je tako, kakor so pripovedovala poročila. No, prepričal sem se, da je Amerika res — drug svet. Ko sem se razgovarjal prejšnja leta na raznih združnih kongresih s poznavalci Amerike o ameriškem, to je: v Ameriki rojenem in povsem amerikaniziranem delavstvu, se je čula večkrat krilatica, da »hoče ameriški delavec iz delavskega razreda v razred kapitalistov«. Ortodoksní marksisti so se temu smejali, češ saj je to bedarija, zlasti v Ameriki, kjer je kapitalizem tako rekoč prerasel samega sebe. Dežela Morganov in Vanderbildtov ...

Na potu v Združene države ameriške sem o tem mnogo premišljeval in bil zelo radoveden, kako bo. V Ameriki sami pa so mi razgovori z angleškimi delavci in z angleškimi delavskimi zaporniki potrdili; vpogled v zakulisje, v strokovno osredje, pa me celo prepričal, da je ta krilatica žal prav blizu resnice.

Po verodostojnih virih sem konstatiral, da je v zadnjih petih letih ameriško delavstvo n. pr. pokupilo za 700 milijonov dolarjev delnic raznih podjetij. V strokovnih vodilnih glasilih sem videl in čital priporočila za nakup del-

nic raznih družb, in sicer kar na prvi strani. Poznavalci so mi zatrjevali, da je 15 milijonov delavcev med akcionarji v Združenih državah ameriških in to med akcionarji čisto kapitalističnih podjetij. N. pr. 2.800.000 farmarjev poseduje delnice raznih poljedelskih podjetij. Železniške akcije — vse železnice so delniške družbe — so prav priljubljen papir delavskih delničarjev. Preteklo zimo je n. pr. newyorška centrala železniške družbe prodala v enem tednu 68.000 svojih delnic med lastne delavce, kar se je s ponosom poudarjalo v časopisju.

Življenskih zavarovalnih polic je izdanih v Ameriki, večinoma seve med delavce, nad 40 milijonov komadov.

Poznavalci trde in statistika potrjuje, da je ameriško delavstvo naložilo v zadnjih petih letih v banke 15 milijard dolarjev na hranilne konte, 100 milijonov pa še v akcije eksotičnih vrednosti.

Nič čudnega ni, da je pri takšnem razpoloženju v zadnjih letih zrastle 40 delavskih bank pod raznimi imeni širom Zedinjenih držav.

Iskal sem motivov in hotel dobiti zaključek: »Mogoče nameravaio ameriški delavci s tem načinom vlaganja denarja vplivati na podjetja v smislu nekakšne socializacije — mogoče je to posebna pot, ki naj vodi do uspeha v boju dela s kapitalom«. Zlasti ustanovitev delavskih bank in delavske banke same so me zanimale, ker v Evropi se te ustanavljajo s specialnimi nameni, da podpro organizacije konzumentov in pospešujejo produkcijo v smislu konzumno - združnih načel.

V Ameriki so le — bussines, posel, lov za dolarjem, za profitom, kajti ameriški delavec je daleč od soci-

jalno - političnega altruizma. Izvzeti so priseljeni delavci iz Evrope, kajti že njih podporne jednote so velike altruistične organizacije — zlasti tisti, ki so se socialistično in duhovno - napredno orientirali. V teh krogih sem videl, da v tem oziru še niso »amerikanizirani«, da se jih Evropa iz mladih let še drži.

Ameriški delavci hočejo le in pred vsem svoj denar prav dobro naložiti in žele, da se jim čimboljše obrestuje. Posnemajo svoje kapitaliste... »Numerus clausus« v Unijah je posnemanje kapitalističnih koncernov, ki so, nasprotni ustanavljanju novih industrij izven koncerna in celo v koncernih, če to kaže.

★

Ameriška zadružna liga šteje glasom poslovnega poročila, podanega na zadnjem kongresu v Minneapolisu, komaj 170 konzumnih društev s 70.000 člani. Central Cooperativ Exchange, Superior pa je l. 1924 razpečala blaga za 613.214 dolarjev, l. 1925 pa za 835.532 dolarjev. V funtih šterlingih bi to pomenilo: za l. 1924 139.367, za l. 1925 pa 171.920. To izprememinjamo v angleške funte zato, da se vidi razlika med U. S. A. in — Veliko Britanijo, kjer sta velenakupni družbi v Manchesteru in Glasgowu razpečali l. 1924 blaga za 90 milijonov funtov šterlingov, v l. 1925 pa za 94 milijonov funtov šterlingov.

V teh številkah se zrcali v sa razlika pojmovanja zadružne misli v U. S. A. in v klasični deželi angleški in sploh v Evropi.

V Evropi je delavstvo na stališču, da razume pravo vrednost organizacije konzumentov, ki naj mu služi v boju za osamosvojitvev. V Zedinjenih državah ameriških pa je domače delavstvo še daleč od tega in vidi dosedaj vso ugodnost v trenutnem profitu in v vsem utrjenem dobičcarskem sistemu, ameriškega kapitalizma.

Zato nima zadružno gibanje, ki zahteva vse polno altruizma, ljubezni do ideje in stvari same in vse polno požrtvovalnosti, tako osebne kakor stvarne, v Ameriki nič kaj ugodnih tal! Poleg že omenjenih 2 centralnih organizacij obstoje še nacionalna kreditna zveza in pa seve mnogo zadrug, ki ne pripadajo zadružni ligi, med njimi so vse slovenske, »ker se jim zdi škoda denarja za prispevek«. Češke in finske

ameriške konzumne zadruge so seve včlanjene v Ligi in njenih državnih sekcijah. Vseh ameriških zadrug je menda okrog 1800.

Najbolj so podobne evropskemu tipu konzumnih društev naprednejših dežel konzumne zadruge Fincev. V Waukeganu, Ill. n. pr. sem posetil tamošnjo veliko finsko zadrugo Cooperative Trading Co., ki je bila ustanovljena l. 1919, s kapitalom Dol 7200. Vzdržuje 2 krasni zadružni prodajalni in veliko moderno mlekarno. Bilanca je najugodnejša. V l. 1926. je že izkazala delniškega kapitala 44.030 dolarjev, prodanega blaga pa za Dol. 556.290. Finci so sploh izborni zadrugarji, o čemur sem se prepričal tudi po drugih mestih Amerike. Doma v Evropi je konzumno zadružno gibanje v lepem razcvetu. V Helsingforsu, glavnem mestu Finske obstoji konzumno društvo »Elanto«, ki šteje danes 33.875 družin in je prodalo leta 1926. blaga za 250 milijonov finskih mark, tedaj skoro za 400 milijonov dinarjev. — »Elanto« ki ji predseduje sedanji ministrski predsednik Finske, ima 210 prodajaln. Poslovodja neke finske zadruge me je s ponosom informiral o razvoju konzumnega zadružništva v domovini, v »deželi tisočerih jezer«. Ko je pa zvedel, da vse to vem, je bil sila vesel in trikrat bolj postrežljiv.

V istem Waukeganu je tudi slovenska konzumna zadruga, ki ima prav krasno prodajalno, v kateri razpeča blaga za 203.000 dolarjev na leto. Deležnega kapitala ima Dol. 23.425.

Slovenske konzumne zadruge so še: v Clevelandu pod imenom »Slovenska delavska zadružna zveza«, ki ima 2 zadružni prodajalni v Coolinwoodu, eno v St. Clair v Clevelandu, eno v Loraine v delavskem domu;

v Strabane-Cannonsburgu je ena zadružna prodajalna, v Conemaugh-Franklin dve in v Collinsbugu ena.

Vse so delniške družbe, ker pravega zakona o zadrugah USA nimajo.

Zadružne prodajalne naših rojakov so prav lične in prav zanimive v vsakem oziru. V glavnem prodajajo presno meso in sočivje; to dvoje daje dve tretjini opravlja in ves zaslužek. Z drugimi predmeti jim preveč konkurira kapitalistična organizacija »Čenstorov«. Vidi se, da jim manjka prave zadružne centrale, ki bi prevzela tekmovanje s »Čenstori«.

Prirodoslovec:

Ptice.

O tej zanimivi skupini živalstva je naše občinstvo primeroma malo izvedelo, čeravno se ne more trditi, da bi bili širši sloji v prirodoslovnih stvareh nepoučeni. Deloma je temu krivo prepičlo zanimanje naših prirodoslovcev. Po Erjavčevi in Deschmannovi smrti smo se Slovenci z življenjem naših ptic veliko premalo bavili, globlji studij se je le redko kdaj gojil.

Da se vzbudi vsaj nekoliko zanimanja za ta važni in najbolj ljubki razred živalstva, ki je v svojem obstoju resno ogrožen, bomo pojasnjevati od časa do časa temeljne pojme o pticah in pričbevali znamenitejše pojave iz ptičjega življenja.

Uvod.

Ptice so razločno in ostro zaokroženi razred vretenčarjev. Telo pokriva pernata odeja, njih sprednje okončine so preoblikovane v peroti, imajo izredno nadarjenost glasu, in kar jih med zdaj živečimi vretenčarji najbolj odlikuje in razlikuje, imajo zelo razvito zmožnost letanja po zraku. kratko povedano: ptice so za življenje v zraku ustvarjeni vretenčarji, so poseben svet zase. — Saj so tudi med drugimi živalmi več ali manj dobri letalci, toda prhutanje netopirjev, brenčanje hroščev, čebel in kačjih pastirjev, kolebajoče letanje pisanih metuljev ali pa kratki in hlastni polet letečih rib se ne da primerjati s smotrenim, dovršenim ptičjim letanjem.

Ptice žive po vsej zemlji od mrzlega severa do daljnega juga, oživljajo pokrajine večnega ledu, prostrane puštinje, izsušeno puščavo, gozdove, nižave, močvirja, vodovja, celine in odprta morja. Ptice in rastline dajejo pokrajini značilno lice.

Kar pusta in prazna je narava pozimi brez ptičjega petja in žvrgolenja; kako pogrešamo ptice v vročih poletnih mesecih, ko odgnezdijo in se goli-jo ter pripravljajo na odhod proti jugu.

Kako tesne in iskrene so vezi, ki spajajo ptice in ljudi, nam izpričujejo srbske narodne pesmi, kjer jim je odkazana posebno važna vloga. Pesniki radi vpletajo v svoje verze misli in vtise o pticah. Kdo ne pozna Prešernove »Nune in kanarčka«, Gregorčičeve »Tožbe ujetega ptiča«, posebno naš

rahlčutni Stritar ima v svojih pesmih mnogo motivov iz ptičjega življenja. A tudi navaden človek posveča pticam izredno pozornost. Njih krasno barvito perje in umetno zneseno gnezdo nam vzbujata umetni čut. Požrtvovalna ljubezen in skrb starcev ob valitvi in vzgojitvi svojega zaroda nas navdaja z občudovanjem.

Od ptic pa ima človek tudi znatne gnotne koristi. Nekatero vrste nam dajejo kot lovne ptice okusno in zdravo meso, druge nam zopet koristijo s perjem in jajci. Mnoge ptice so naše zaveznice v boju proti škodljivcem na vrtu, na polju in v gozdu proti črvom, žužkom, gosenicam, metuljem, muham, komarjem, kobilicam in drugim golazni. Človek je zato dolžan ščititi ptice kot svoje zaveznice v medsebojnem boju za obstanek.

Iz splošnega občudovanja za ptičji rod so vzniknili že davno tudi skromni početki priljubljene vede, ki se je razvila v tisočletjih do vpoštevanja vredne veličine, s kakršno se ne more ponašati skoro nobena druga stroka ne po obsegu in ne po vsebini.

Jajčeslovje (oologija) v ožjem smislu, ki se bavi izključno z zunanjimi posebnostmi jajčje lupine, je pomožna veda ptičeslovja (ornitologije). Prvotno so imeli oologijo za igračo, ki se trati z njo samo čas, v novejši dobi se je pa povzpela na stališče eksaktne vede, ki je dognala, da zunanji znaki ptičjega jajca niso slučajni, temveč neprecenljiv kriterij za sorodne zveze posameznih ptičjih skupin. Ta kriterij nudijo jajčje lupine tudi še potem, ko so znaki, ki so vidni na ptici sami, vsled prilagoditve na izpremenjene življenske pogoje postali nerazločni ali se popolnoma zbrisali; zato je oologija za sistematiko neizogibno potrebna. S tem pa nikakor ne trdimo, da bi bilo mogoče samo po ooloških vidikih se baviti s sistematiko, toda sistem, ki bi bil zgrajen brez pomoči oologije, bi nikakor ne mogel zadostiti znanstvenim zahtevam. Koliko ptičjih vrst so zoologi, ki so določevali po samih mehovih, v sistemih, sestavljenih po kakih enostranskih vidikih, uvrščavali sem in tja, dokler jim ni oologija odkazala mesta, ki so ga ornitologi končno spoznali za pravo.

Ptice so se mi omilile že kot otroku. Vsako pomlad sem vedel za več gnezd raznovrstnih ptic, ne da sem se jih bil kakorkoli dotaknil. Starši so me učili in mi zabičili, da se starka skuja in zapusti gnezdo, če se ga človek dotakne ali le dahne vanj. Zadostovalo mi je, da sem gnezdo sploh našel, že tega sem bil neznansko vesel. Kot dijak sem se s posebno vnemo učil živalstva, ne da bi pticam posvečal kakó izredno pozornost. Intenzivneje sem se začel baviti z ornitologijo ali ptičeslovjem jeseni l. 1896., ko je dr. med. Karel R. Hennicke nanovo izdajal Naumannovo znamenito delo »Prirodopis ptic Srednje Evrope« v 12 zvezkih. Bodrila sta me znameniti oolog dr. Evgen Rey (umrl 30. avgusta 1909.) in pa znani dr. Viktor vit. Tschusi - Schmidhoffen (umrl 5. marca 1924.). Prvi mi je l. 1904. podaril popolno pripravo za izpihavanje ptičjih jajc, ki sem jo praktično uporabil šele 7. maja 1913., ko sem izpihal sedem jajc iz gnezda sive vrane (*Corvus cornix* L.), vzeto 4. maja 1913. v Mestnem logu.

Opazovanju ptičjega življenja sem posvečal ves prosti čas, veliko izkušenj sem si pridobil tudi na lovu, ki sem se z njim bavil ob vsaki priliki. Lov spravi človeka v neposredno dotiko z naravo, na lovu opazujemo živalsko življenje podnevi in ponoči.

Vsakovrstna smotrena raziskavanja v tem stoletju so imela znatne uspehe, n. pr. o barvah in njihovem pomenu kot obrambno sredstvo ptic za obstanek; o občevalnih oblikah v družabnem in spolnem življenju ptic, o izražanju duševnega razpoloženja z glasom in znamenji, o pomenu petja in različnih glasov, zlasti o duševnem življenju imamo mnogo novih izkušenj. Problem ptičje selitve se je znatno poglobil z eksperimentalnim načinom opazovanja, ki se je začel tudi v Sloveniji. Dejanje in nehanje ptic presojamo dandanes s popolnoma drugačnega stališča kakor prej.

Naše ptičeslovno slovstvo se omejuje na avifavno slovenskih pokrajin ter obsega znano Freyerjevo knjižico iz leta 1842., Erjavčeve spise, Deschmannove

K DESETLETNICI BOLJŠEVIŠKE REVOLUCIJE.

V hiši Ipatjeva v Jekaterinburgu, kjer je bila še pred boljševiško revolucijo umorjena rodbina zadnjega ruskega carja.

članke in zapiske po tedanjih prirodopisnih revijah in dnevnikih, Schulzev seznam kranjskih ptic iz l. 1890., Naše ujede, I. del iz l. 1917. in O. Reiserjevo delo o mariborskih pticah iz leta 1925. Daljši in krajši članki in zapiski so raztreseni po raznih letnikih »Novic«, »Carniole«, »Lovca«, »Zvončka«, »Doma in sveta« in dnevnikov. Tudi po raznih inozemskih prirodoslovnih glasilih najdemo mnogo važnih sestavkov ornitološke vsebine. Imam tu v mislih v prvi vrsti spise Ed. Seidensacherja v »Journal für Ornithologie« 1860, Verhandlungen der k. k. zoolog. - botan. Gesell-

schaft in Wien, 1862 do 1864, Naumannia 1859, Mitteilungen des naturwiss. Vereines für Steiermark 1863 in 1864, ki opisujejo ptice novomeške okolice in pa štajerske, posebno ptice celjske okolice. To slovstvo se nanaša, kakor rečeno, samo na popis naših gnezdilcev, le nekaj malega je povedanega tudi o pičji selitvi. Poglobitev ornitološke vede pričakujemo od našega akademskega naraščaja; potrebni imenik naših ptic ter avifavno Slovenije po najnovjšem stanju pa nam mora v doglednem času preskrbeti novoustanovljeni ornitološki observatorij v Ljubljani.

Praktični nasveti.

Miši in podgane so najhujše sovražnice človeštva, ker prenašajo malezljive bolezni, so ostudne ter napravljajo mnogo škode. Preganjamo jih na vse možne načine. Vse mišje in podganje luknje zamašimo s črepinjami od stekla, da se živalice porežejo; dalje zapremo v stanovanje lačno mačko ter vedno in vedno nastavljamo dobre pasti, ki jih moramo vsakokrat, kadar se je v njih vjela podgana ali miš, dobro izprati z lugom. Še eno živalice ne pridejo več blizu. Tudi treba devati v past vsakokrat drugo vabo, n. pr. meso, slanino, jedro oreha, klobaso i. dr., ker podgane, zlasti pa miši, so premetene in hitro opazijo zvijačo. Pokončujemo jih lahko tudi na sledečji način: Napravi iz drožja majhne kroglice in jih raztrosi v prāmerni množini po prostorih, kjer so miši in podgane. Hkratu pa nastavi posodo z vodo, da morejo živalice do nje. Po zavžitem drožju jih namreč začne žejati in napijejo se vode. Drožje se v želodcu raztopi in ga razžene; živalice poginejo. Tudi v lekarni je dobiti razne strupe za miši in podgane. Najgotoveje deluje fosforjevo mazilo. Namažemo ga na kruh, meso ali slanino ter povaljamo nato pripravljene koščke v moki. Fosforjevega mazila ne sme biti preveč, ker ostro diši in se v temi svetli. Strupe, kakršno je fosforjevo mazilo, dobimo v lekarnah le z zdravnikovim nakazilom in potrdilom od občine. Poleg nevarnosti, da bi použila strup tudi kaka domača žival ali celo kak otrok, ima tako zastrupljenje še drugo slabo stran. Preden miši in podgane poginejo, se zarijejo v svoje luknje; tu segnijo in razširjajo ostuden smrad. — V mnogih državah je določen en dan v letu pokončavanju miši in podgan. To velja za vso dotično državo. Vsi hišni posestniki dobe istega

dne nakazila za strup, tako da ga nastavijo vsi ob istem času in je vsakdo opozorjen, da treba one dni paziti na domače živali in otroke. Gospodarji pošljejo potem zastrupljene miši in podgane določenemu uradu in dobe nagrade, ako so jih pokončali veliko število. Določen pa je isti dan za vso državo tudi zato, da živali ne morejo uiti v druge hiše, saj jih čaka povsod ista usoda. Tako postopanje je vsekakor vredno posnemanja.

Petrolejke in svetiljke na špirit ne smrde, ako pomočiš stenj, preden ga uporabljaš, v oster kis. Stenj se mora potem dobro posušiti. Tako pripravljen stenj se tudi ne kadi. — Marsikatera gospodinja ima navado, da privije gorečo petrolejko, ako ne potrebuje močne razsvetljave; meni namreč, da pogori na ta način manj petroleja. Ali to mnenje je napačno; petroleja zgori prav toliko kakor pri popolnoma goreči svetiljki, o čemer se lahko vsak sam prepriča. Pač pa pokvari privita petrolejka v sobi zrak, ker izhlapi precej nepožganega petroleja, kar spoznamo po neprijetnem, dušljivem duhu, ki ga razširja taka svetiljka.

Sadno drevje ne uspeva, če je zaraščeno s travo prav do debla. Že pozimi ali vsaj na spomlad treba zemljo okoli drevesa okopati, zrahljati in pognojiti. Tudi zalivati je treba včasih, kadar je dolga suša in ni hud mraz, ampak ne z mrzlo, temveč s prav malo mlačno vodo. Vrt naj si gospodinja pognoji tudi že pozimi s pepelom, sajami, apnom in drugimi odpadki. Zemljo naj prekoplje, da pride gnoj globoko vanjo. Seveda treba na pomlad nanovo gnojiti z živalskim gnojem.

NASLOVNA SLIKA je posnetek iz okolice Skoplja, ki slovi zaradi pestrih in ornamentalno bogatih narodnih noš. Devojke plešejo kolo, najlepši jugoslovenski ples.

P. V. B.

Francoščina za samouke.

Metoda jezikovnega pouka na praktični podlagi.

35

42.

Plus¹ de harems² en Turquie³!

On mande⁴ de Constantinople⁵ à l'agence⁶ Central News⁷ que c'est⁸ hier à minuit⁹ qu'est entrée¹⁰ en vigueur¹¹ en Turquie la loi¹² sur le divorce¹³. Désormais¹⁴, les divorces ne seront plus¹⁵ décidés¹⁶ d'après¹⁷ l'ancienne¹⁸ loi¹², mais devront¹⁹ être prononcés²⁰ par les tribunaux²¹. Hommes²² et femmes²³ seront placés²⁴ sur un pied²⁵ d'égalité²⁶ et la bigamie²⁷ sera punie²⁸ d'une peine²⁹ de cinq ans de prison³⁰. Les femmes²³ pourront³¹ obtenir³² le divorce¹³ à leur profit³³ pour infidélité³⁴, mauvais³⁵ traitements³⁶, abandon³⁷ ou défaut³⁸ d'entretien³⁹ de la part⁴⁰ du mari⁴¹.

Cette réforme⁴², la plus importante⁴³ peut-être⁴⁴ qu'ait accomplie⁴⁵ Mustapha Kemal, marque⁴⁶ donc⁴⁷ la fin⁴⁸ du harem².

(La Tribune de Genève, 9. 10. 1926.)

¹ (plü)	več; nič ve:
² (arəm) m.	harem
³ (türki) ž.	Turčija
⁴ (ö-mäd) mander	poroča se poročati, sporočiti
⁵ (Köstätinöpi)	Carigrad
⁶ (ažəs) ž.	(dopisni) urad, agentura
⁷ (sentrəl-njuz)	[angl. izraz]
⁸ naglašeni izraz se	stavlja med c'est... que;
te tri besede se	ne prevedejo
⁹ (minü) m.	polnoč
¹⁰ (s-tätre) entrer	je stopila vstopiti
¹¹ (vigör) ž.	čilost; veljava
¹² (lwa) (divörs)	zakon razporka, ločitev zakona
¹³ (dezörmə)	odslej naprej
¹⁴ (nə-srö-plü)	ne bo io več
¹⁵ (deside) décider	odločeni odločiti, skleniti
¹⁶ (daprə)	po
¹⁷ (äsjen) ž. m. ancien (äsji)	stara, nekdanja, bivša;
¹⁸ (dövrö)	bodo morali
¹⁹ devoir (devwar)	morati
²⁰ (pronöse) prononcer	izrečeni izreči
²¹ (triblino)	sodišča; edn. le tribunal
²² (öm) (fam)	moški, možje ženske, žene
²³ (srö-plase) placer	bodo postavljeni postaviti
²⁴ (pje)	noga

²⁵ (egalite) ž.	enakost
²⁶ sur un pied d'egalité	na enako stališče
²⁷ (bigami)	dvoženstvo
²⁸ (sra-plü) öünir	bo kaznovana kaznovati
²⁹ (pən)	kazen
³⁰ (prizö) ž.	ječa, zapor
³¹ (purö) puvoir	bodo mogli, -e moči
³² (optänir)	dob ti, doseči
³³ (alöer-pröfi) m.	v svojo korist
³⁴ (žifidelite) ž.	nezvestoba
³⁵ (movə) m. ž. mauvaise (movəz)	slab ravnanje, postopanje
³⁶ (trätmä) m.	zapustitev
³⁷ (abžöw) m.	pomanjkanje
³⁸ (deio) m.	vzdrževanje
³⁹ (ströjz) m.	od strani
⁴⁰ (dä-la-par)	soprog, mož
⁴¹ (mari)	pienosnova, reforma
⁴² (relörm)	naivnejša
⁴³ (la-plü-zžportät)	morda, mogoče
⁴⁴ (pö-tätr)	je izvršil
⁴⁵ (s-taköpli) accomplir (aköplir)	izvršiti
⁴⁶ (mark)	znači
⁴⁷ marquer (marke)	zaznamovati, značiti
⁴⁸ (döw) (ž)	torej konec.

Razlaga.

27.) Prihodnji čas, le futur (fütür),

vseh glagolov ima končnice

- ai	- ons
- as	- ez
- a	- ont

Te končnice so vzete iz sedanjika pomožnega glagola avoir Pritikajo se na nedoločnik (in ne na debio !):

je saluer - ai pozdravi bom,
je porter - ai nosil bom.

Prihodnji čas pomožnikov.

j'aurai	(žore)
tu auras	(tü - ora)
il aura	(i - lora)
nous aurons	(nu - zoröw)
vous aurez	(vu - zore)
ils auront	(il - zoröw)
imel bom, itd.	
je serai	(žə-sre) ali (səre)
tu seras	(tü - sra)

il sera	(il - sra)
nous serons	(nu - s'ō)
vous serez	(vu - sre)
ils seront	(il - srō)

bom, itd.

Primeri za prihodnji čas:

Elle ne ruinera personne (22; ²³) ni-kogar ne bo uničila.

La ligne aérienne sera ouverte (20; ¹⁶) zračna proga bo otvorjena.

L'Assemblée s'ouvrira (41; ⁷) skupščina se bo otvorila.

Deux discours seront prononcés (41; ¹¹) imeli bodo dva govora.

Le roi sera rentré (41; ¹⁹) kralj se bo vrnil.

Les divorces ne seront plus décidés (42; ¹⁶) razpoko se ne bodo več odločale.

Ils devront être prononcés (42; ²⁰) morale se bodo izreči.

Ils seront placés (42; ²⁴) postavljeni bodo.

La bigamie sera punie (42; ²⁸) dvoženstvo se bo kaznovalo.

Les femmes pourront obtenir le divorce (42; ³²) ženske bodo mogle doseči razporoko.

Neppravilno tvorjeni futur:

devoir morati; je devrai (žə - dəvre) moral bom.

pouvoir moči; je pourrai (žə - pure) mogel bom.

venir priti; je viendrai (že - vj dre) prišel bom.

revenir vrniti se; je reviendrai (že - re - vj dre) vrnil se bom.

43.

Société des Nations¹.

Septième Assemblée². Deuxième séance³ plénière⁴ tenue⁵ à la Salle⁶ de la Réformat on⁷, le lundi 6 septembre 1926, à 16 h. 30.

Election⁸ du président.

Le vote⁹ a lieu¹⁰ au scrutin¹¹ secret¹². 48 Etat¹³ prennent¹⁴ part¹⁵ au vote.

M. Nintchitch (Royaume des Serbes, Croates et Slovènes¹⁶) obtient¹⁷ 42 suffrages¹⁸.

En conséquence¹⁹, M. Nintchitch est proclamé²⁰ Président de la septième Assemblée.

Discours²¹ du Président.

Mesdames et Messieurs²², je vous remercie²³ du grand honneur²⁴ que²⁵ vous venez de faire²⁶ à mon pays²⁷. C'est²⁸ à lui²⁹, en effet³⁰, et non³¹ à ma personne³², que²⁸ s'adressent³³ vos suffrages.

¹ (sɔsjete-de-nasjō) Društvo narodov

² (asəble) ž. skupščina

³ (seās) ž. seja

⁴ (plenjar) ž. plenaren, popoln m plenier (plenje)

⁵ (tənū) držana, ki se je vršila

⁶ (sal) tenir (tənr) držati

⁷ (refɔrməsja) dvorana

⁸ [velika zborovalna dvorana v Ženevi]

⁹ (eləksjō) ž. [iz-]volitev

¹⁰ (vɔt) glasovanje

¹¹ (a-ljō) se vrši

¹² (skrūtī) vršiti se

¹³ (skrūtī) glasovanje, skrutinij

¹⁴ (səkr) tajen, skrivi

ž. secrète (səkrī)

¹⁵ (eta) m. država

¹⁶ (prən) vzamejo

prendre (prādr) vzeti

¹⁷ (pɑr) ž. del

¹⁸ prendre part udeležiti se

¹⁹ (rwaʝom-de-serb-kroat-ze-sloven)

Kraljevina SHS

²⁰ (optj) dobi

obtenir (optənr) dobiti

²¹ (sli:f aʝ) glas

²² (ə-kōsek-s) vs ed tega, zato

²³ (ə prɔklame) je proglašen

proclamer proglašiti

²⁴ (d skuri) m. govo.

²⁵ (medam-ze-mes-ō) gospe in gospodje

²⁶ (žə-vu-rəm-rsi) zahvaljujem se vam

remercier que qu'un

(rəm-rsje kelkō) zahvaliti se komu (v franc.:

zahvaliti koga)

²⁷ (t-ɔnɔr) m. cast

²⁸ (ka) katereg, katero

²⁹ (vu-vəne-da-fr) ste ravnokar izkazali

³⁰ (pəʝ) dežela

³¹ c'est ... que prim. 42; ³²

³² (alāi) nanj [namreč: à mon pay-]

³³ (ə-nefe) v resnici, v istini

³⁴ (nō) ne

³⁵ (persɔn) oseba

³⁶ (sadrɔs) se obračajo, so dani

s'adresser à obrniti se na koga